

JEGYZETEK

ELŐSZÓ

- 11 „igásló egység”: Frank Woolner: *Spearhead in the West: The 3rd Armored Division in WWII*. Frankfurt, Germany: Kunst and Wervedruck, 1945; reprint kiadás Nashville: Battery Press, 1980, 10.
- 11 „legagresszívebb”: Philip DeRiggi: “My Brother John S. DeRiggi”, 3rd AD Soldiers’ Memoirs, 3ad.com/history/wwll/memoirs.pages/deriggi.htm (megtekintve: 2019. december 9).
- 11 *Patton páncélosai az ő „szimatát” követték*: Omar Bradley: *A Soldier’s Story*. New York: Modern Library, 1999, 226.
- 11 „lendületességükről” ismerték: Uo.
- 11 „komoly és rendíthetetlen hevülettel”: Uo.

1. A SZELÍD ÓRIÁS

- 18 látótávolságon túl [...] *Mons terület el*: E-Company, 32nd Armored Regiment. Morning Report, September 3, 1944, National Archives and Records Administration (továbbiakban NARA).
- 18 az ellenség vonalai mögé került: Uo.
- 18 390 tankkal: Steven Zaloga: *Panzer IV vs. Sherman: France 1944*. New York: Osprey, 2015, 43.
- 19 az előrenyomulást Észak-Franciaországon keresztül: Frank Woolner: *Spearhead in the West: The 3rd Armored Division in WWII*. Frankfurt, Germany: Kunst and Wervedruck, 1945; reprint kiadás Nashville: Battery Press, 1980, 5.
- 19 kezdett rászolgálni a nevére: Harold Denny: “U.S. Tank Division Honored as Heroic”. *New York Times*, 1944. augusztus 25.
- 19 Német Tizenötödik és Tizenhetedik hadsereg: Lt. Fred Hadsel and T/3 William Henderson: *Battle of Mons, 1–4 September, 1944*. 2nd Information

- and Historical Service, VII Corps, Breinig, Németország, 1945. február 16., NARA.
- 20 *170 kilométert téve meg két nap alatt*: E-Company, 32nd Armored Regiment. Morning Report, 1944. szeptember 3., NARA.
- 20 *a hadnagy, akit csak nemrég helyeztek hozzájuk*: E-Company, 32nd Armored Regiment. Morning Report, 1944. augusztus 5., NARA.
- 22 *30 000 ellenséges katona*: Woolner: *Spearhead in the West*, 86.
- 22 *18 000 erődítmény alkotta védelmi rendszer*: David Crossland: “World War II Bunkers Turn into Wildlife Haven”. Spiegel Online, spiegel.de/international/germany/from-wehrmacht-to-wildcats-world-war-ii-bunkers-turn-into-wildlife-haven-a-507880.html (megtekintve: 2019. december 9.).
- 23 *Hajnali kettő tájban*: Lt. Fred Hadsel and William Henderson: *Battle of Mons, 1–4 September, 1944*. Interview with Maj. W. K. Bailey, CCR 3rd Armored Division, Breinig, Németország, 1945. február 15., NARA.
- 24 *II. világháborús harckocsizósik*: James Brown és Michael Green: *M4 Sherman at War*. St. Paul: Zenith, 2007, 60-61.
- 25 *Mindenki más csak fülelhetett*: Uo., 61.
- 26 *a „Wehrmacht büszkeségének” nevezték*: Frank Woolner: “Texas Tanker”. *Yank* 1, no. 16, 1944. november 12.
- 26 *Egyetlen lövéssel sem*: Nicholas Moran: “US Army Anti-Armor Firing Tests of 1944”. The Chieftain’s Hatch, worldoftanks.com/en/news/chieftain/chieftains-hatch-us-guns-vs-german-armour-part-1 (megtekintve: 2019. december 9.).
- 28 *3 méter 55 cm*: Michael Green: *Images of War: Axis Tanks of the Second World War*. South Yorkshire, England: Pen & Sword Military, 2017, 61.
- 28 *Mark IV-esként ismert*: Zaloga: *Panzer IV vs. Sherman*, 4-5, 8, 20.

2. KERESZTELŐ

- 31 *Egy harminchárom tonnás tank*: Steven Zaloga: *Panzer IV vs. Sherman: France 1944*. New York: Osprey, 2015, 17.
- 32 *óránként harminc kilométeres sebességgel*: “Sherman I & IC (Typical for II) Outline”. War Office Records 194/132, 1945. március 14., National Archives (UK).
- 32 *egy kilenchangeres csillagmotort*: Zaloga: *Panzer IV vs. Sherman*, 17.
- 33 *irányított egy Párducot*: Frank Woolner: *Spearhead in the West: The 3rd Armored Division in WWII*. Frankfurt, Germany: Kunst and Wervedruck, 1945; reprint kiadás Nashville: Battery Press, 1980, 88.
- 34 *tökéletesen két égbolton*: Georges Licope: *La bataille dite de Mons, des 2, 3 et 4 septembre 1944*. Mons, Belgium: Musée de Guerre à Mons, 1973, 44-47.

- 35 „*finom kis forgalmi dugóban*”: Don Marsh and Steven Ossad: *Major General Maurice Rose: World War II's Greatest Forgotten Commander*. Lanham, MD: Taylor Trade, 2006, 227.
- 36 *a harcban bevetik*: Woolner: *Spearhead in the West*, 86.
- 43 „*Ti csak lemeszárolni akartok bennünket*”: Uo., 209.
- 43 „*Mintha [...] vonzaná őket a városhoz*”: Uo., 87.
- 43 *A térségbe vezényelték*: Uo., 86.
- 43 *három tábormok*: Marsh and Ossad: *Maurice Rose*, 230.
- 43 *egy egyszerű matróz, aki autókra felkérérdzkedve került ide*: Lt. Fred Hadsel and T/3 William Henderson, *Battle of Mons, 1–4 September, 1944*. Interviews with Maj. Jame Byron (S-3), Maj. Thomas Curlee (Assistant S-3), Capt. Charles Echerd (S-2), Capt. Robert Russell, 36th Armored Infantry Regiment, CCR 3rd Armored Division, Breinig, Németország. 1945. február 15., NARA.
- 43 „*nem semmisült meg ilyen gyorsan*”: Woolner: *Spearhead in the West*, 86.
- 43 *a szanitécek lába előtt hevert*: Paul Faircloth Individual Deceased Personnel File, Office of Human Resources Command, US Army, Fort Knox, KY.
- 44 *több embert veszített harc közben*: “Army Battle Casualties and Nonbattle Deaths: Final Report, 7 December 1941–31 December 1946”. *Statistical and Accounting Branch*, Office of the Adjutant General, Washington, DC, 1953. június 1.
- 44 *a legtöbb amerikai tankot veszítette*: Steven Zaloga: *Armored Thunderbolt*. Mechanicsburg, PA: Stackpole, 2008, 342-43.

3. „BUBI”

- 48 *negyvenhét jármű [...] alkotta dandár*: Timm Haasler: *Hold the Westwall: The History of Panzer Brigade 105*. Mechanicsburg, PA: Stackpole, 2008, 29.
- 50 *kéttonmányi [...] páncéllemezzről*: Bill Boller, a Jacques Littlefield által alapított Military Vehicle Technology Foundation elnökének mérése és számítása.
- 50 *A vastagsága 14 és fél cm-nek felelt meg*: Steven Zaloga: *Panther vs. Sherman: Battle of the Bulge 1944*. New York: Osprey, 2008, 21.
- 50 *9 cm-es elülső páncéllemezt*: Uo.
- 50 *alig 8 cm vastag*: Uo.

4. A MEZŐ

- 53 *elvezítettek huszonegy tankot*: Friedrich Bruns: *Panzerbrigade 106 Feldherrnhalle*. Celle, Germany: Eigenverlag, 1988, 159.

- 53 *a háború során épült több mint 6000 Párduc*: Bob Carruthers: *The Panther V in Combat: Guderian's Problem Child*. Barnsley, England: Pen & Sword, 2013, 26.
- 53 *eltörpült a [...] 49234 Shermanhoz képest*: Zaloga: *Armored Thunderbolt*, 332.
- 53 *Párducnak is voltak aggasztó fogyatékságai*: Steven Zaloga: *Armored Thunderbolt*. Mechanicsburg, PA: Stackpole, 2008, 177–78; Michael Green és Gladys Green: *Panther: Germany's Quest for Combat Dominance*. New York: Osprey, 2012, 38, 209.
- 54 *kénytelen volt nélkülözni ezeket a közműveket*: Bruns: *Panzerbrigade 106 Feldherrnhalle*, 56.
- 54 *32 százalékkal kevesebb tank*: Christer Bergstrom: *The Ardennes, 1944–1945: Hitler's Winter Offensive*. Havertown, PA: Casemate, 2014, 431.
- 55 *50. vadászrepülő osztály*: “Headquarters IX Tactical Air Command: Operation Summary #93 for Period 1100–1600 Hours”, 1944. szeptember 9. *Air Force Historical Research Agency*, Maxwell AFB, Alabama.
- 55 *Hétszáz lóerő*: Steven Zaloga: *Panther vs. Sherman: Battle of the Bulge 1944*. New York: Osprey, 2008, 11.
- 56 *Párduc [...] gyorsabbnak [...] bizonyult*: Green and Green: *Panther*, 239.
- 56 *Huszonkilenc km/órával*: Uo.
- 58 *a Hitlerjugend-tagság kötelező volt*: United States Holocaust Memorial Museum, “Indoctrinating Youth,” *Holocaust Encyclopedia*, [ushmm.org/wlc/en/article .php?ModuleId=10007820](http://ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10007820) (megtekintve: 2019. december 9.).
- 60 *három és fél méter hosszúságú ágyúval*: Zaloga: *Panther vs. Sherman*, 11.
- 60 *A torony gyötrelmes lassúsággal fordult*: Uo., 28.
- 60 *„szupernagy” torkolati sebesség*: Don Marsh és Steven Ossad: *Major General Maurice Rose: World War II's Greatest Forgotten Commander*. Lanham, MD: Taylor Trade, 2006, 382.
- 60 *harminc cm sugarú körön belül*: Green és Green: *Panther*, 59.
- 61 *a tankok tornyai egyszerre fordultak*: Hillery és Hurley: *Paths of Armor*, 110–11.
- 61 *közel nyolckilós robbanófej*: Zaloga: *Panther vs. Sherman*, 28.
- 62 *34. páncéloszászlóalj*: Vic Hillery és Emerson Hurley: *Paths of Armor: The Fifth Armored Division in World War II*. Nashville: Battery Press, 1986, 111.
- 62 *ötezer fokon égett*: Gordon Rottman: *World War II Infantry Fire Support Tactics*. New York: Osprey, 2016.
- 62 *Meglepő módon [...] a két Sherman*: C-Company, 34th Tank Battalion. Morning Report, September 9, 1944, NARA; *Combat History* 47th.

- Armd. F.A. Bn., 5th Armd. Div., August 6, 1944–April 26, 1945, 5ad.org/units/47AFA.html (megtekintve 2016. június 15.)
- 63 *valamiféle páncélos-jármű*: Hillery és Hurley: *Paths of Armor*, 111.
- 63 *amerikai M7-es*: “Combat History 47th Armd. F.A. Bn., 5th Armd. Div., August 6, 1944–April 26, 1945,” 5ad.org/units/47AFA.html (megtekintve 2016. június 5-én).
- 64 *tízezer saját katonájukat végezték ki*: Antony Beevor: *Ardennes 1944: Hitler’s Last Gamble*. New York: Viking, 2015, 44. [magyarul: *Ardennek 1944. Hitler utolsó játszmája*. Gold Book, 2015]

5. ÉJSZAKAI FELADAT

- 69 *sérülékeny oldalsó és hátsó részét*: Nicholas Moran: “US Army Anti-Armor Firing Tests of 1944”, The Chieftain’s Hatch, worldoftanks.com/en/news/chieftain/chieftains-hatch-us-guns-vs-german-armour-part-1/ (megtekintve: 2019. december 9.).
- 69 *A keleti fronton*: Ray Merriam, szerk.: *World War 2 in Review: German Fighting Vehicles No. 3*. Hoosick Falls, NY: Merriam Press, 2017, 25.
- 69 *Seaforth Highlanderek*: Christopher Miskimon: “Repurposing German Vehicles by Allied Troops”, Warfare History Network, warfarehistorynetwork.com/2016/08/08 /repurposing-german-vehicles-by-allied-troops/ (megtekintve: 2019. december 9.).
- 69 *második brit gyalogos gárdaezred*: Uo.
- 72 *látták [...] gránátokat*: “Frank Bäke”, WWII Forums, ww2f.com/threads/franz-b%C3%A4ke.21649/page-2 (megtekintve: 2019. december 9.).
- 72 *légifelderítés [...] nélkül*: Friedrich Bruns: *Panzerbrigade 106 Feldherrnhalle*. Celle, Germany: Eigenverlag, 1988, 49.
- 73 *gördülnek be Luxemburg városba*: Vic Hillery és Emerson Hurley: *Paths of Armor: The Fifth Armored Division in World War II*. Nashville: Battery Press, 1986, 111.
- 74 *először teszi a lábát német földre*: Charles MacDonald: *The Siegfried Line Campaign*. Washington, DC: US Army Center of Military History, 1990, 3.
- 74 *a belga tengerparttól Svájcig*: Uo.
- 74 *„Németország szívét célzó”*: Uo.

6. A FALON TÚL

- 75 *vihar volt készülődőben*: Az időjárás leírása korabeli fényképeken és a 32. páncélosezred B századának reggeli jelentésén alapul. B-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1944. szeptember 15., NARA.
- 76 *áttörte a Nyugati Falat*: Associated Press: “Third Armored Units Break Siegfried Line”, *Tucson Daily Citizen*, 1944. október 4.

- 76 *elfoglalt egy német várost*: Haynes Dugan et al.: *Third Armored Division: Spearhead in the West*, 2. kiadás. Paducah, KY: Turner, 2001, 207.
- 76 *öt tank alkotta szakaszból [...] elvesztett*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1944. szeptember 15. NARA.
- 76 „*a lehetetlenséggel határos*”: Lt. Fred Hadsel: *Battle of Mons, 1–4 September, 1944: Summary Statement*. 2nd Information and Historical Service, VII Corps, Breinig, Németország, 1945. február 16., NARA.
- 77 *2,5 cm-rel vastagabb páncéllemez átütésére volt képes*: Steven Zaloga: *Armored Thunderbolt*. Mechanicsburg, PA: Stackpole, 2008, 116.
- 77 *kapott nagyjából öt 76-ost*: Uo., 340.
- 79 „*a bunkert védő tizenkét katona elősorjázott*”: Frank Woolner: *Spearhead in the West: The 3rd Armored Division in WWII*. Frankfurt, Germany: Kunst and Wervedruck, 1945; reprint kiadás Nashville: Battery Press, 1980, 211.
- 79 „*Nem fogjátok megállítani az amerikaiakat*”: Nigel Cawthorne: *Reaping the Whirlwind: The German and Japanese Experience of World War II*. Cincinnati: David & Charles, 2007, 75.
- 81 *német hadsereg 12. gyalogadosztálya*: Steven Zaloga: *Siegfried Line 1944–45: Battles on the German Frontier*. New York: Osprey, 2007, 17.
- 82 „*Szívem, én nem értem...*”: Frank Audifred levele Lillian Zeringue-nek, 1944. december 4.
- 83 „*minden lehetséges módon tegyen kárt*”: Woolner: *Spearhead in the West*, 10.
- 83 *négy tankból immár csupán egy*: Uo., 98.
- 83 „*A tankokat bálázódrótok tartják össze*”: Thomas Henry: “Masters of Slash and Surprise; 3rd Armored Division”. *Saturday Evening Post*, 1946. október 19.
- 83 „*Red Ball Express*”: Antony Beevor: *Ardennes 1944: Hitler's Last Gamble*. New York: Viking, 2015, 16.
- 83 *majdnem hatezer teherautóval*: David Zabecki, szerk.: *World War II in Europe: An Encyclopedia*. New York: Routledge, 1999, 1254.
- 83 *Normandiából*: Woolner: *Spearhead in the West*, 98.
- 84 *Egy évig egyetlenre járt*: “Highpockets”. 1940 Draft Registration Card and 1942 Enlistment Record, NARA.
- 84 *A gránátok tizenkilenc-húsz kilométer távolságból*: Woolner: *Spearhead in the West*, 101.

7. HALADÉK

- 86 „*ragacsos sárszalagokká*”: Frank Woolner: *Spearhead in the West: The 3rd Armored Division in WWII*. Frankfurt, Germany: Kunst and Wervedruck, 1945; reprint kiadás Nashville: Battery Press, 1980, 103.

- 87 „elképezttett és elcsüggesztett”: Uo.
- 88 *a képeket helytelenítő polgárok*: Derek Zumbro: *Battle for the Ruhr: The German Army's Final Defeat in the West*. Lawrence, KS: University Press of Kansas, 2006, 388.
- 90 *1942-ben a Yale hallgatója volt*: “Obituary Record of Graduates of the Undergraduate Schools Deceased During the Year 1950–1951”. *Bulletin of Yale University* 48, no. 1 (1952. január 1.).
- 90 *segédtisztként szolgált*: “U.S. Army 1944 Firing Test No. 2”, Wargaming, wargaming.info/1998/us-army-1944-firing-test-no2 (megtekintve: 2019. december 9.).
- 91 „kövér volt, copfos”: Ed Hoy: *From KP to Combat, Recollections of a WWII Topkick*, kiadatlan memoár.
- 92 *az E század szállásául szolgáltak*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, December 1944, NARA.
- 92 *megnyílt Antwerpen kikötője*: Wilson Heefner: *Dogface Soldier: The Life of General Lucian K. Truscott, Jr.* Columbia, MO: University of Missouri Press, 2010, 330.
- 92 *hol keressenek fedezéket egy-egy légiriadó alkalmával*: Woolner: *Spearhead in the West*, 103.
- 94 „leharcolt csapatok paradicsoma”: Antony Beevor: *Ardennes 1944: Hitler's Last Gamble*. New York: Viking, 2015, 105.
- 94 „bizonytalan határu érintkezési zónák”: Woolner: *Spearhead in the West*, 108–9.
- 95 „olyan, mint egy filmben”: Charles Corbin interjúja Jim Cullennel. Videointerjú, 1995, [vimeo.com/channels/ww2vets/4692409](https://www.vimeo.com/channels/ww2vets/4692409) (megtekintve: 2019. december 9.).
- 96 *a gyalogsága háromszorosa volt*: Peter Schrijvers: *The Unknown Dead: Civilians in the Battle of the Bulge*. Lexington, KY: University Press of Kentucky, 2005, xiv.
- 96 *német városok harangjainak zúgása*: Beevor: *Ardennes 1944*, 120, 138.
- 96 *hogy lassítsák az előretörést*: Uo., 127, 164.
- 96 *egy arasznyival szélesebbé*: Steven Zaloga: *Armored Thunderbolt*. Mechanicsburg, PA: Stackpole, 2008, 222–24.
- 97 *60 000 főnyi felmentő sereg*: Beevor: *Ardennes 1944*, 366.
- 97 „Ha valamelyik emberük megsebesülne”: Dick Goodie: “The Battle of the Bulge Remembered: View from My Snowfields”, *Battle of the Bulge Memories*, battleofthebulgememories.be/stories26/us-army25/832-the-battle-of-the-bulge-remembered.html (megtekintve: 2019. december 9.).
- 97 *az E század menetoszlopba rendeződött*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, December 20, 1944, NARA.
- 97 „ismeretlen úti cél”: Uo

8. A NEGYEDIK TANK

- 99 „oroszos erejű” csípős szelek: Danny Parker: *Battle of the Bulge: Hitler's Ardennes Offensive, 1944–1945*. Cambridge, MA: Da Capo Press, 2004, 216.
- 100 az amerikai haderő addigi történetének legnagyobb ütközete: “Battle of the Bulge Facts”, Historynet, historynet.com/battle-of-the-bulge (megtekintve: 2019. december 9.).
- 100 „másodszor is”: Frederick Karl: *Python Tales: World War II Memories of a Young Soldier*. Magánkiadás, CreateSpace, 2014, 111.
- 100 „Ügyes próbálkozás volt”: Frank Woolner: *Spearhead in the West: The 3rd Armored Division in WWII*. Frankfurt, Germany: Kunst and Wervedruck, 1945; reprint kiadás Nashville: Battery Press, 1980, 108–9.
- 101 száznegyven kilométeres utazás: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Reports, December 20-24, 1944, NARA.
- 101 a németek végső célja: Peter Schrijvers: *The Unknown Dead: Civilians in the Battle of the Bulge*. Lexington, KY: University Press of Kentucky, 2005, xiii.
- 102 a németek megadásra szólították fel: Uo.
- 103 tíz napon át: Woolner: *Spearhead in the West*, 53.
- 104 az esetek 70 százalékában: Steven Zaloga: *Armored Thunderbolt*. Mechanicsburg, PA: Stackpole, 2008, 231.
- 105 a következő útkereszteződésig: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, December 1944, NARA.
- 105 2. páncéloshadosztály érkezett: Schrijvers: *The Unknown Dead*, 247.
- 105 „Adják minden egyes katona értésére”: Don Marsh és Steven Ossad: *Major General Maurice Rose: World War II's Greatest Forgotten Commander*. Lanham, MD: Taylor Trade, 2006, 269.
- 107 a Párduc elülső páncéllemezét: Steven Zaloga: *Panther vs. Sherman: Battle of the Bulge 1944*. New York: Osprey, 2008, 24-25.

9. REMÉNY

- 111 A hőmérséklet nulla fok körül volt: Antony Beevor: *Ardennes 1944: Hitler's Last Gamble*. New York: Viking, 2015, 259.
- 112 „Két tankot lőttek ki alólam”: Don Marsh és Steven Ossad: *Major General Maurice Rose: World War II's Greatest Forgotten Commander*. Lanham, MD: Taylor Trade, 2006, 381.
- 113 „Imádkozni fogunk magukért”: Peter Schrijvers: *The Unknown Dead: Civilians in the Battle of the Bulge*. Lexington, KY: University Press of Kentucky, 2005, 247.

- 114 *hogy elkerüljék az N4-esnél várakozó Shermanokat*: A 32. páncélos ezred naplója szerint az egység a december 23-ról 24-re virradó éjszakát Hedrée-nél töltötte, de a veteránok mást állítanak; Frank Audifred úgy emlékszik, hogy az egység december 24-én napközben tért vissza a faluba, ahol folytatta az ellenséges tank üldözését, ám azzal szembesült, hogy az kereket oldott.
- 114 *azt a feladatot kapták, hogy lőjék agyon*: Schrijvers: *The Unknown Dead*, 247.
- 115 *Chuck [...] lezökönt a helyére*: Charlie Rose hadnagy legfiatalabb öccse beszámolt a történetekről, amelyeket a tanárai meséltek neki Charlie-ról a középiskolában. Chuck Miller kapcsolatban maradt a Rose családdal, és tudatta velük, hogy nem múlik el karácsony anélkül, hogy Charlie ne jutna eszébe.
- 115 *egy hónappal korábban kapott saját tankot*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1944. november 27., NARA.
- 116 *„És Isten ott volt”*: “Hey Memorial Rite Conducted”, *Asbury Park* (NJ) *Evening Press*, 1945. március 15.
- 116 *„Kedves srác, szívem”*: Frank Audifred levele Lillian Zeringue-nek, 1944. december 8.
- 118 *tizenöt másodperc alatt le tudott írni egy teljes kört*: Steven Zaloga: *Panther vs. Sherman: Battle of the Bulge 1944*. New York: Osprey, 2008, 28.
- 119 *hatvantonás behemót*: James Brown és Michael Green: *Tiger Tanks at War*. Minneapolis: Zenith Press, 2008, 19.
- 121 *Napfény vetett szikrát a havon*: Marsh and Ossad: *Maurice Rose*, 278.
- 121 *Marche-től tíz kilométerrel északra*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1944. december 26., NARA; 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1944. december, NARA.
- 122 *félmeztelenül dolgoztak*: Schrijvers: *The Unknown Dead*, 248.
- 122 *„Valley Forge ármjai”*: Frank Woolner: *Spearhead in the West: The 3rd Armored Division in WWII*. Frankfurt, Németország: Kunst and Wervedruck, 1945; reprint kiadás Nashville: Battery Press, 1980, 114.
- 122 *First Street kirakatai*: Peter Semanoff telefoninterjúja Lamont Ebberttel és Gordon Ripkey-vel, 2017. április.
- 123 *Majdnem 400 B–24-es*: Eric Hammel: *Air War Europa: America’s Air War Against Germany in Europe and North Africa*. Pacifica, CA: Pacifica Press, 1994, 427.
- 123 *a Királyi Légierő több mint 300 gépe*: “Bomber Command Campaign Diary: December 1944,” National Archives, [webarchive.nationalarchives.gov.uk/20070706054631/http://www.raf.mod.uk/bombercommand/dec44.html](http://www.raf.mod.uk/bombercommand/dec44.html) (megtekintve: 2019. december 9.).

- 124 „A fejünk felett bombázók tömege”: Nigel Cawthorne: *Reaping the Whirlwind: The German and Japanese Experience of World War II*. Cincinnati: David & Charles, 2007, 91–92.
- 124 *Harminc perche telt*: Donald Edwards: *A Private's Diary*. Magánkiadás, 1994, 264.

10. VALAMI NAGYOBB

- 125 *Délelőtt fél kilencre járt az idő.*: G-3 Periodic Report No. 195, 3rd Armored Division, 1945. január 7., NARA.
- 125 *Kék ég integetett*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. január 9., NARA.
- 126 *Közel hatvan kilométeren verekedték át magukat*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Reports, 1945. január 2-9., NARA.
- 126 „Annyi sár van rajtunk, hogy”: Frank Audifred levele Lillian Zeringue-nek, 1945. január 24.
- 126 *alig öt kilométernyire kényszerült megállni*: Steven Smith: *2nd Armored Division “Hell on Wheels”*. Surrey, England: Ian Allan, 2003, 54.
- 126 *Marche biztonságban volt*: Peter Schrijvers: *The Unknown Dead: Civilians in the Battle of the Bulge*. Lexington, KY: University Press of Kentucky, 2005, 324-25, 351.
- 127 *a németek tulajdonképpen elérték a Meuse-t*: Smith, *2nd Armored Division*, 54.
- 127 „A város romokban hever”: Antony Beevor: *Ardennes 1944: Hitler's Last Gamble*. New York: Viking, 2015, 358.
- 127 *az E század két tankot veszített*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945 január 6., NARA; Robert Makos interjúja Frank Audifreddel, 2016. április.
- 127 *Normális terepen a porfelhő szokta elvakítani az irányzót*: Steven Zaloga: *Armored Thunderbolt*. Mechanicsburg, PA: Stackpole, 2008, 116.
- 128 *gyártása 1942 elején megkezdődött*: Steven Zaloga: *Panzer IV vs. Sherman: France 1944*. New York: Osprey, 2015, 16.
- 128 *több mint 17 000 Sherman*: Zaloga: *Armored Thunderbolt*, 346.
- 129 „nagy elégedettségről” számoltak be: Zaloga: *Panzer IV vs. Sherman*, 16.
- 129 *1941-ben a Shermant minden tanknak tervezték*: Zaloga, *Armored Thunderbolt*, 33.
- 129 *csak húsz tank*: Thomas Anderson, Michael Green és Frank Schulz: *German Tanks of World War II in Color*. Osceola, WI: MBI Publishing 291, 7.
- 130 *kezde átrajzolni a térképét*: Don Marsh és Steven Ossad: *Major General Maurice Rose: World War II's Greatest Forgotten Commander*. Lanham, MD: Taylor Trade, 2006, 279; Theodore Draper: *The 84th Infantry*

- Division in the Battle of the Ardennes*. Historical Section, 84th Infantry Division, 1945, 25.
- 131 *Délelőtt 10.13 volt*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, Journal & Log, 1945. január 7., NARA.
- 131 *Két Wehrmacht-alakulat [...] maradványai*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. január, NARA.
- 131 „*gyalogosan, biciklivel vagy lóháton*”: Schrijvers: *The Unknown Dead*, 357.
- 131 „*A katonákat csak az sarkallta*”: Beevor: *Ardennes 1944*, 366.
- 133 *olykor megölik az orrgéppuskást*: Aaron Elson: *Tanks for the Memories*. Hackensack, NJ: Chi Chi Press, 2001, 77.
- 135 *Chuck majdnem három métert zuhant*: Zaloga: *Panzer IV vs. Sherman*, 17.
- 136 *egy a háromhoz volt az esély*: Zaloga: *Armored Thunderbolt*, 329.
- 137 *csak hét perccel múlt délután öt*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, Journal & Log, 1945. január 7., NARA.
- 137 „*Keserves ez, szívem*”: Frank Audifred, levele Lillian Zeringue-nek, 1945. január 14.
- 139 *Egyike volt annak a tizenkilenc újoncnak*: Malcolm Marsh Jr.: *Reflections of a World War II Infantryman*. Magánkiadás, 2001, 57.
- 139 *harminchét ellenséges katonát ejtettek foglyul*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. január, NARA.
- 139 *menedékkért folyamodhattak*: Schrijvers: *The Unknown Dead*, 357.
- 140 *megnézték, hogy a nadrágjuk alatt nincs-e rajtuk német alsónemű*: Beevor: *Ardennes 1944*, 176.
- 142 „*elveszíti a becsületét*”: Uo., 343.
- 142 „*Ha felmerül a gyanú*”: Uo., 345.
- 143 „*Az embereim nyolc napja nem ettek*”: Schrijvers: *The Unknown Dead*, 219.

11. AMERIKA TIGRISE

- 145 *az első reggelen, miután visszatértek*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. február 9., NARA.
- 146 *több tankot veszített, mint ahányat megsemmisített*: Haynes Dugan et. al.: *Third Armored Division: Spearhead in the West*, 2. kiadás. Paducah, KY: Turner, 2001, 66.
- 146 *350 Shermant kényszerült kölcsönözni*: Antony Beevor: *Ardennes 1944: Hitler's Last Gamble*. New York: Viking, 2015, 218.
- 146 *Egy levélben, amelyet Eisenhowernek írt*: Don Marsh és Steven Ossad: *Major General Maurice Rose: World War II's Greatest Forgotten Commander*. Lanham, MD: Taylor Trade, 2006, 378-79.

- 147 „Egyszerűen jobbak a tankjaik”: Ernest Leiser: “Shells Bounce Off Tigers, Veteran U.S. Tankmen Say,” *Stars and Stripes*, 1945. február 23.
- 148 „hazudtak nekünk”: Beevor: *Ardenes 1944*, 27.
- 149 „Sok srácot megcsalt a felesége vagy a barátnöje”: Frank Audifred levele Lillian Zeringue-nek, 1945. február 16.
- 150 *Jó nap volt ez a lövöldözésre*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. február 23., NARA.
- 150 „Nem hall mást az ember”: Frank Audifred levele Lillian Zeringue-nek, 1945. február 23.
- 150 *a front tizenkét-tizenhárom kilométerrel odébb húzódott*: “February 20, 1945, HQ Twelfth Army Group situation map,” Army Group, 12th Engineer Section, and 1st Headquarters United States Army, loc.gov/item/2004631880 (megtekintve: 2019. december 9.).
- 150 *A házi készítésű páncélzat*: Steven Zaloga: *Armored Thunderbolt*. Mechanicsburg, PA: Stackpole, 2008, 283-85.
- 151 *törzsőrmesteri rangjelzés*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. február 8., NARA.
- 151 „Amerika válasza a Tigrisre”: “Chasing the Tiger”, *Newsweek*, 1945. március 19.; “New U.S. Super Tank Bears Name of Gen. Pershing”, *Daily Press*. Newport News, VA, 1945. március 8.
- 151 *A leltári készlet felét*: Richard Hunnicutt: *Pershing: A History of the Medium Tank T20 Series*. Brattleboro, VT: Echo Point Books & Media, 2015, 13.
- 152 *Ugrásszerű fejlődést jelentett a páncélostechológia terén*: Wes Gallagher: “Gen. Pershing Tank Was Capable of Dealing with German Armor”, *Harrisburg (PA) Telegraph*, May 16, 1945; Steven Zaloga: *Panther vs. Sherman: Battle of the Bulge 1944*. New York: Osprey, 2008, 11, 19; Hunnicutt: *Pershing*, 201; Steven Zaloga: *T-34–85 vs. M26 Pershing: Korea 1950*. New York: Osprey, 2010, 18.
- 153 *leghatalmasabb ágyú*: “M26 Pershing Tank The Heavy Tank T26E3 p2-2 1945 USA Army FB-191”, U.S. Army Signal Corps 1945, youtube.com/watch?v=QiLmMoaGqhE (megtekintve: 2019. december 9.).
- 154 *Anglia délnyugati partvidékén*: Frank Woolner: *Spearhead in the West: The 3rd Armored Division in WWII*. Frankfurt, Németország: Kunst und Wervedruck, 1945; reprint kiadás Nashville: Battery Press, 1980, 56.
- 155 *tizenhét éves korában*: Marsh és Ossad: *Maurice Rose*, 231.
- 155 *onnan kapaszkodott egyre feljebb a ranglétrán*: Woolner: *Spearhead in the West*, 3.
- 155 *Irányított már harcokszó alakulatokat*: Uo., 3.
- 155 „a világ legnagyobb tankesapata”: Uo.
- 155 „ő maga is oda megy”: Marsh és Ossad: *Maurice Rose*, 231.

- 155 *a tankok felét a Lándzsahegy hadosztálynak juttatta*: Hunnicutt: *Pershing*, 13.
- 156 *jó 90 cm hosszú páncéltörő gránát*: *Armor-Piercing Ammunition for Gun, 90 mm, M3*. Washington, DC: Office of the Chief of Ordnance, 1945, 12.
- 156 *472 cm hosszú ágyúcső: 90 mm Gun M3 Mounted in Combat Vehicles*. Washington, DC: War Department, 1944, 6.
- 156 *tojáslabda alakú csőszájfék*: Hunnicutt: *Pershing*, 117.
- 158 *„Megpróbálkozom a közelebbivel”*: Michael Green és Gladys Green: *Panther: Germany's Quest for Combat Dominance*. New York: Osprey, 2012, 180.
- 159 *„nem kérdéses”*: Marsh és Ossad: *Maurice Rose*, 378-79.

12. KÉT MÉRFÖLD

- 161 *A tankok ágyúcsöveiről esővíz csöpögött*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. február 28., NARA; B-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. február 28., NARA.
- 162 *összehangolva az előrenyomulását az Első hadseregével*: Steven Zaloga: *Remagen 1945: Endgame Against the Third Reich*. New York: Osprey, 2006, 12.
- 162 *köszönhetően a Timberwolvesnak*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. február, NARA.
- 162 *megerősítettek az elmúlt ósz óta*: Zaloga: *Remagen 1945*, 21.
- 162 *„az elbarikádozott főutcáikkal”*: Frank Woolner: *Spearhead in the West: The 3rd Armored Division in WWII*. Frankfurt, Németország: Kunst und Wervedruck, 1945; reprint kiadás Nashville: Battery Press, 1980, 122.
- 163 *Három M5 Stuart könnyű harcokosi*: Lt. Fred Hadsel és T/3 William Henderson: *The Roer to the Rhine, 26 February to 6 March, 1945*, interview with Lt. Col. C. L. Miller (CO), Maj. R. S. Lawry (XO), 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, 3rd Armored Division, Köln, Németország, 1945. március 13., NARA.
- 164 *az egyenruhájában [...] temette el Billt*: William Hey Individual Deceased Personnel File, Office of Human Resources Command, US Army, Fort Knox, KY.
- 164 *„minden szempontból elavult”*: Isaac White: *United States vs. German Equipment*. Bennington, VT: Merriam Press, 2005, 5.
- 164 *nyomába sem ért a Pershing megtestesítette mérnöki csodának*: Robert Cameron: *Mobility, Shock, and Firepower: The Emergence of the U.S. Army's Armor Branch, 1917–1945*. Washington, DC: US Army Center of Military History, 2008, 464.
- 165 *„megfeledezett” a céljáról*: Hadsel és Henderson interjúja Millerrel és Lawryval.

- 165 *sebesültek kászálódtak le róla az oldalán*: B-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. február 28., NARA.
- 167 *ismét lövés dördült, szemből*: Hadsel és Henderson interjúja Millerrel és Lawryval.
- 168 *88-as ágyúkkal lőttek*: HQ, 1st Battalion, 36th Armored Infantry Regiment, Unit Report No. 110, 1945. február 25-28., NARA.
- 168 *88-as csőtorkolatú ágyú: Technical Manual E9-369A: German 88 mm Antiaircraft Gun Material*. Washington, DC: War Department, 1943, 87; Phil Zimmer: "WWII Weapons: The German 88 mm Gun," Warfare History Network, warfarehistorynetwork.com/2017/07/10/wwii/wwii-weapons-the-german-88mm-gun/ (megtekintve: 2019. december 9.).
- 168 *legalább hat ágyú keresztüzében*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. február, NARA.
- 168 *mintegy nyoleven gránát*: James Brown és Michael Green: *M4 Sherman at War*. St. Paul: Zenith, 2007, 92–93.
- 168 *„Ha a harcocsi találatot kap”*: Aaron Elson: *Tanks for the Memories*. Hackensack, NJ: Chi Chi Press, 2001, 95.
- 169 *Az egyik legénység használhatatlanná vált ágyúról tett jelentést*: Hadsel és Henderson interjúja Millerrel és Lawryval.
- 171 *a társég Flakokkal telepakolt övezet volt*: HQ, 1st Battalion, 36th Armored Infantry Regiment, Unit Report No. 110, 1945. február 25-28., NARA; Friedrich Koechling: "Defensive Combat of the LXXXI. Armeekorps During the Period from 25 January 1945 to 13 April 1945," US Army Foreign Military Studies, B-576, 1947. április 10.
- 173 *akit csak nemrég helyeztek át a B századból*: B-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1944. december 31., NARA; E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. január 29., NARA.
- 173 *magas, barna hajú, kék szemű hadnagy*: Robert L. Bower, 1940 Draft Registration Card, NARA.
- 176 *olyan gyúlékony, mintha fából lenne*: Frederick Karl: *Python Tales: World War II Memories of a Young Soldier*. Magánkiadás, CreateSpace, 2014, 68.
- 177 *A Sherman gyúlékonyságának híre*: Steven Zaloga: *Armored Thunderbolt*. Mechanicsburg, PA: Stackpole, 2008, 117-18.
- 178 *Darlene-hez, a feleségéhez*: "World War II Casualties: Sgt. Raymond W. Juilfs", Jones County Iowa Military, iowajones.org/military/WWII_Casualties_Juilfs_Raymond.htm (megtekintve: 2019. december 9.).
- 179 *felismerhetetlenségig roncsolódott koponyával*: Robert Bower Individual Deceased Personnel File, Office of Human Resources Command, US Army, Fort Knox, KY.

- 180 „Johnny, fiam, ha egyszer elkaplak...”: Philip DeRiggi: “My Brother John S. DeRiggi,” 3rd AD Soldiers’ Memoirs, 3ad.com/history/wwll/memoirs/pages/deriggi.htm (megtekintve: 2019. december 9.).
- 181 *egy amerikai sisak gurult*: Malcolm Marsh Jr.: *Reflections of a World War II Infantryman*. Self-published, 2001, 75.
- 183 „letaglózó erejű dörrenések”: Uo., 76.
- 184 *elhagyott 88-asok*: HQ, 1st Battalion, 36th Armored Infantry Regiment, Unit Report No. 110, 1945. február 25-28, NARA; 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. február, NARA.
- 184 *Az A század 173 foglyot ejtett*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. február, NARA.
- 184 „végsőkig való védekezés”: Koechling: “Defensive Combat of the LXXXI. Armeekorps During the Period from 25 January 1945 to 13 April 1945”, 24.
- 185 *a csata következményeinek látványától*: Lt. Fred Hadsel and T/3 William Henderson: *The Roer to the Rhine, 26 February to 6 March, 1945: Part III Notes on the Operation, 25 February–28 February 1945*. Interview with Lt. Col. John Boles (XO), Task Force X, 3rd Armored Division, Königswinter, Németország, 1945 március 28., NARA; E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Reports, 1945. február 27-március 11., NARA; B-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. február 28., NARA; 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, Journal & Log, Annex B: “Losses in Action,” NARA.
- 186 *Chuckot Stolbergbe küldték*: Oda “Chuck” Miller: *Life & Death on a Tank Crew*, kiadatlan memoár, 1997, Army Heritage Center Foundation Collection.
- 187 „Szupertank”: “New U.S. Super Tank Bears Name of Gen. Pershing”, *Daily Press*. Newport News, VA, 2.
- 187 *öt részvétnyilvántató levelet*: Raymond Juilfs Individual Deceased Personnel File, Office of Human Resources Command, US Army, Fort Knox, KY; Robert Bower Individual Deceased Personnel File, Office of Human Resources Command, US Army, Fort Knox, KY; “Branning A Samuel,” 3rd Armored Division Memorial Group, 36air-ad.com/names/serial/34982223 (megtekintve 2017. szeptember 6-án); “8 Give Lives in War, 18 Wounded in Action,” *St. Louis Post-Dispatch*, 1945. március 23.; Fred A. Lee, 1943 Enlistment Record, NARA.

13. VADÁSZAT

- 189 *a télnek nem akaródzott*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. március 3., NARA.
- 189 *felderítették az erdőt, mely elválasztotta őket Oberaussemtől*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. március, NARA.

- 190 „Egy amerikai katona megrökönyödve szemügyre vette”: Frank Woolner: “Drive on the Rhine,” *The Writings of Frank Woolner*, 3ad.com/history/wll/woolner.pages/drive.on.rhine.htm (megtekintve: 2019. december 9.).
- 192 *Boom pedig kosárlabdázott*: “Officer Awarded Silver Star Posthumously,” *San Bernardino County Sun*, 1945. október 14.

14. A NYUGATI TŰZOLTÓBRIGÁD

- 197 *az Odenwald-hegységgel párhuzamosan*: George Bradshaw: *Bradshaw's Illustrated Hand-book for Belgium and the Rhine; and Portions of Rhenish Germany, Including Elsass and Lothringen (Alsace and Lorraine), with a Ten Days' Tour in Holland*. London: W. J. Adams & Sons, 1896, 149.
- 198 *Miután a németek elfoglalták a térséget*: Steven Zaloga: *Operation Nordwind 1945: Hitler's Last Offensive in the West*. New York: Osprey, 2010, 13.
- 199 *A mechanikailag igen érzékeny Párducot*: Steven Zaloga: *Panther vs. Sherman: Battle of the Bulge 1944*. New York: Osprey, 2008, 29; Michael Green and Gladys Green, *Panther: Germany's Quest for Combat Dominance*. New York: Osprey, 2012, 248.
- 199 *a szövetségesek 5000 vadászbombázója*: Derek Zumbro: *Battle for the Ruhr: The German Army's Final Defeat in the West*. Lawrence, KS: University Press of Kansas, 2006, 85.
- 200 *A Wehrmacht úgy készítette fel a várost*: Karel Margry: “The Battle for Cologne,” *After the Battle* 104 (1999).
- 203 *ódon barokk épületeket*: Paul Eisenberg, szerk.: *Fodor's Europe*. New York: Random House, 2004, 380.
- 205 *a Wehrmacht harcokszíói saját örökségüként tekintettek az emblémára*: Chris McNab, szerk.: *Hitler's Elite: The SS, 1939–45*. New York: Osprey, 2013, 80-81.
- 206 *Goebbels azt állította, hogy az amerikaiak*: Antony Beevor: *Ardennes 1944: Hitler's Last Gamble*. New York: Viking, 2015, 33, 99; Nigel Cawthorne: *Reaping the Whirlwind: The German and Japanese Experience of World War II*. Cincinnati: David & Charles, 2007, 141.
- 206 „Az ottani hangulat szar”: Beevor: *Ardennes 1944*, 40-41.
- 208 „A háborús erőfeszítések elleni felforgatásról szóló törvény”: „Törvény az Állam, a Párt elleni árulásról és a Párt egyenruháinak védelméről”, *Reichsgesetzblatt* 1. 1934. december 20.: 1269.
- 208 *5. szakasza szerint*: „Háborús erőfeszítések elleni felforgatás”, *Reichsgesetzblatt* 1. 1938. augusztus 17.: 1455.
- 209 „Ha ellenségeink azt hiszik”: Ez a tréfálkozás olyan mély benyomást tett Gustavra, hogy hetven évvel később is szóról szóra emlékezett rá.

- 210 *őseik több mint hét évszázada éltek azon a területen*: Jackson Spielvogel: *Western Civilization: A Brief History*, vol. 1. Boston: Wadsworth, 2005, 204.
- 211 *közel nyolcszáz brit bombázó*: *Encyclopaedia Britannica Online*, “Bombing of Dresden,” britannica.com/event/bombing-of-Dresden (megtekintve: 2019. december 9.).
- 211 *A drezdai szörnyűség*: Victor Gregg: “Dresden Bombing 70 Years On: A Survivor Recalls the Horror He Witnessed in the German City,” *Independent*, independent.co.uk/news/world/world-history/dresden-bombing-70-years-on-a-survivor-recalls-the-horror-he-witnessed-in-the-german-city-10042770.html (megtekintve: 2019. december 9.).
- 211 *a „Háború meghosszabbítói”*: Beevor: *Ardennes 1944*, 40-41.
- 211 *Eisenhowernek 73 hadosztály [...] állt rendelkezésére*: Zumbro: *Battle for the Ruhr*, 85.

15. ELSŐKÉNT LŐNI

- 212 *Baljóslatú felhők gyülekeztek*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. március 7., NARA.
- 213 *párhuzamosan előrenyomuló amerikai egység*: Frank Woolner: *Spearhead in the West: The 3rd Armored Division in WWII*. Frankfurt, Germany: Kunst and Wervedruck, 1945; reprint kiadás Nashville: Battery Press, 1980, 127.
- 213 *Bill Stillman hadnagy*: Bill Stamm levele John Huffmannak, 1945.március 12.
- 214 *a RAF három nappal korábbi támadása*: Karel Margry: “The Battle for Cologne”, *After the Battle* 104 (1999).
- 215 *„Régi vágású lovasizst”*: “Traded Saddle for a ‘Sherman,’” *Oriole News*. 32nd Armored Regiment, 1945. július 18.
- 217 *a náci hatalom egyik fészkeben*: Dr. Horst Matzerath: *Cologne During National Socialism: A Short Guide Through the EL-DE House*. Köln: Hermann-Josef Emons Verlag, 2011, 104; Richard Weikart: *Hitler's Ethic: The Nazi Pursuit of Evolutionary Progress*. New York: Palgrave Macmillan, 2009, 105.
- 218 *Panzerfaust robbanófeje*: Isaac White: *United States vs. German Equipment*. Bennington, VT: Merriam Press, 2005, 70.
- 220 *az E század bevonulása Kölnbe*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. március, NARA.
- 220 *része volt a Favágó-hadműveletnek*: Steven Zaloga: *Remagen 1945: Endgame Against the Third Reich*. New York: Osprey, 2006, 12.
- 221 *Az Endkampf, a „végső harc” ideje*: Steven Zaloga: *Downfall 1945: The Fall of Hitler's Third Reich*. New York: Osprey, 2016, 89.

- 221 „Köln rendíthetetlen, végsőkéig való védelmére”: Dr. Martin Rütter: *Cologne During National Socialism: A Short Guide Through the EL-DE House*, 247.
- 221 *részegen leesett egy lóról*: Bill Stillman levele John Huffmannnak, 1945. március 10.
- 222 *tíz és fél kilós gránát: Technical Manual 9–735: Pershing Heavy Tank T26E3*. Washington, DC: War Department, 1945, 452.
- 223 *egy szakasznyi tank különvált*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. március, NARA.
- 223 *A RAF [...] bombázta a várost*: Karel Margry: “The Battle for Cologne”, *After the Battle* 104 (1999).
- 224 „Kőtörmelék és üvegszilánkok ropogtak”: Woolner: *Spearhead in the West*, 128.
- 224 *a hadsereg legnagyobb, háztól házig vívott harca*: Uo., 127.
- 225 *Az ellenség a közelben volt*: Friedrich Koechling: “Defensive Combat of the LXXXI. Armeekorps During the Period from 25 January 1945 to 13 April 1945,” *US Army Foreign Military Studies*, B-576, 1947. április 10.; Charles MacDonald: *Victory in Europe, 1945: The Last Offensive of World War II*. Mineola, NY: Dover Publications, 2007, 190.
- 228 „A szekrények tele voltak náci brosúrákkal”: Howard Katzander: “Allies Govern Germany”, *Yank* 3, no. 44, 1945. április 20.
- 228 „egérlyukakat” ütött a falakba: Sidney Olson: “Underground Cologne”, *Life*, 1945. március 19.
- 231 *a Volkssturm milicistáival töltötték fel*: 415th Infantry Regiment, 104th Infantry Division, Intelligence Report, 1945. március 3., NARA.
- 231 *Buck átkutatta a ládát*: Buck eredetileg azt hitte, hogy ez a történet néhány nappal korábban, az Eft-csatornánál játszódott le, de a Kölnben tett látogatásunk és további gondolkodás után rájött, hogy maga Köln volt a helyszín, a harcok első napján.
- 232 *1027 foglyot ejtett*: Lt. Fred Hadsel: *The Roer to the Rhine, 26 February to 6 March, 1945: Enemy Order of Battle*. Interview with M/Sgt. Angelo Cali (G-2), OB Team, 3rd Armored Division, Köln, Németország, 1945. március 13., NARA.
- 232 „Század szintet meghaladón egyetlen [német] egység sem”: Uo.
- 232 „LÉPNEK BE KÖLNBE”: Ann Stringer: “Deserted Avenues Echo U.S. Advances in Cologne,” *The Times*. Shreveport, LA, 1945. március 6.
- 232 *hajnali négykor láttak munkához*: HQ, 1st Battalion, 36th Armored Infantry Regiment, Unit Report No. 114, 1945 március 4-7., NARA.
- 233 *visszaminősítették közlegénnyé*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1944. augusztus 8., NARA.

- 233 *visszaküzdötte magát parancsnokká*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. március 12., NARA.
- 234 *„Rhine Maidens”*: “The Press: The Rhine Maidens,” *Newsweek*, 1945. március 19.
- 235 *kreatív beceneveket*: Woolner: *Spearhead in the West*, 66, 76, 88.
- 235 *A harcokosizók előadták*: Ann Stringer: “U.S. Tanks No Good in Battle, Say Crewmen After Losing Half of M-4 Machines,” *Salt Lake Telegram*, 1945. március 7.
- 235 *orvlövész áldozatául esett*: “People: William John Stringer,” The Baron, thebaron.info/people/memorial-book/william-john-stringer (megtekintve 2017. augusztus 25.).
- 235 *a feddés azonban csak arra sarkallta*: “The Press: The Rhine Maidens,” *Newsweek*, 1945. március 19.
- 235 *A tizenkét Sherman közül*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, Tank Status Report, 1945. március 5., NARA.
- 235 *a háború három éve alatt egyszer sem nem módosítottak*: Steven Zaloga: *Panzer IV vs. Sherman: France 1944*. New York: Osprey, 2015, 16.
- 239 *Áram csak szórványosan volt*: Margry: “The Battle for Cologne.”
- 240 *Több mint négy év úgy telt el az életéből*: A. C. Grayling: *Among The Dead Cities: The History and Moral Legacy of the WWII Bombing*. New York: Walker, 2006, 283.

16. GYŐZELEM VAGY SZIBÉRIA

- 243 *28 tonnát nyomott*: Steven Zaloga: *Panzer IV vs. Sherman: France 1944*. New York: Osprey, 2015, 13.
- 244 *gomolygó szürke felhők*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. március 7., NARA.
- 244 *630 év kellett a befejezéséhez*: “Cologne Cathedral,” UNESCO, whc.unesco.org/en/list/292 (megtekintve: 2019. december 9.).
- 244 *tucatnyi nagy erejű robbanóbomba*: Karel Margry: “The Battle for Cologne,” *After the Battle* 104.1999.
- 245 *legalább húsz tankja volt*: Friedrich Koechling: “Defensive Combat of the LXXXI. Armeekorps During the Period from 25 January 1945 to 13 April 1945,” *US Army Foreign Military Studies*, B-576, 1947. április 10.
- 245 *Wilhelm Bartelborth alhadnagy: March 1945–Duel at the Cathedral*, Hermann Rheindorf filmje, Kölnprogramm, 2015, DVD.
- 246 *Otto Leppla főhadnagy*: Friedrich Bruns: *Panzerbrigade 106 Feldherrnhalle*. Celle, Germany: Eigenverlag, 1988, 36.
- 246 *„miközben a Párducok gyorsan előretörnek”*: Michael Green és Gladys Green: *Panther: Germany’s Quest for Combat Dominance*. New York: Osprey, 2012, 150.

- 247 „Köln Wall Streetje”: Louis Lochner: “Hitler Commits Germany to Suicide, Says Lochner,” *Lansing (MI) State Journal*, 1945. március 8.
- 247 *egykori rendőr vagy tűzoltó volt*: Charles MacDonald: *Victory in Europe, 1945: The Last Offensive of World War II*. Mineola, NY: Dover Publications, 2007, 190.
- 247 *A város Volkssturmjának 600 tagjából*: Lt. Fred Hadsel és T/3 William Henderson, *The Roer to the Rhine, 26 February to 6 March, 1945: “Volkssturm in Cologne” to Enemy Order of Battle*, 1945. március 8., NARA; Koechling, “Defensive Combat,” 66.
- 247 *az SS-esek közül egyet sem lehetett találni*: “March 6, 1945, HQ Twelfth Army Group Situation Map,” Army Group, 12th Engineer Section, and 1st Headquarters United States Army, loc.gov/item/2004631894/ (megtekintve: 2019. december 9.).
- 248 *maga Hitler immár az SS-alakulatokat részesítette előnyben*: Antony Beevor: *Ardennes 1944: Hitler’s Last Gamble*. New York: Viking, 2015, 26, 88.
- 248 „Aranyfácánok”: Derek Zumbro: *Battle for the Ruhr: The German Army’s Final Defeat in the West*. Lawrence, KS: University Press of Kansas, 2006, 26.
- 248 *Elégették a rájuk nézve kompromittáló iratokat*: Margry: “The Battle for Cologne”; “Fighting Fronts,” *Newsweek*, 1945. március 19.
- 249 *negyven négyzetkilométeren pusztítottak a lángok*: Alan Taylor: “World War II: The Fall of Nazi Germany,” *The Atlantic*, 2011, október 9. theatlantic.com/photo/2011/10/world-war-ii-the-fall-of-nazi-germany/100166/ (megtekintve: 2019. december 9.); Robert Philpot, “The Carpet-Bombing of Hamburg Killed 40,000 People. It Also Did Good,” *The Spectator*, 2015. május 9., spectator.co.uk/2015/05/the-carpet-bombing-of-hamburg-killed-40000-people-it-also-did-good/ (megtekintve: 2019. december 9.).
- 249 *Elvetették-e a sulykot a szövetségesek a Drezda ellen intézett gyújtóbombás támadással*: Ian Carter: “RAF Bomber Command During the Second World War,” Imperial War Museums, iwm.org.uk/history/raf-bomber-command-during-the-second-world-war (megtekintve: 2019. december 9.); Suzannah Hills: “I Would Have Destroyed Dresden Again”: Bomber Harris Was Unrepentant over German City Raids 30 Years After the End of World War Two,” DailyMail, dailymail.co.uk/news/article-2276944/I-destroyed-Dresden-Bomber-Harris-unrepentant-German-city-raids-30-years-end-World-War-Two.html (megtekintve: 2019. december 9.).
- 249 *250 000-re fújta fel a halálos áldozatok számát*: Ian Kershaw: *The End: The Defiance and Destruction of Hitler’s Germany, 1944–1945*. New York: Penguin Books, 2011, 239.
- 250 „Győzelem vagy Szibéria!”: Beevor: *Ardennes 1944*, 99.

- 250 „Szóba sem jöhetett köztünk ez a téma”: Nigel Cawthorne: *Reaping the Whirlwind: The German and Japanese Experience of World War II*. Cincinnati: David & Charles, 2007, 122.
- 251 *hetvenkét kilométerre Berlintől*: United States Holocaust Memorial Museum, “The Soviet Union and the Eastern Front,” Holocaust Encyclopedia, ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005507 (megtekintve: 2019. december 9.).
- 253 *Morries [...] kimaradt az általános iskolából*: Robert Morries, Report of Physical Examination and Induction, US Army, 1943. augusztus 13., NARA.
- 254 *nem tért vissza a farmra az anyjához, Cindához*: Uo.
- 254 *Baughn [...] hajdani gyári munkás*: Richard Baughn, 1944 Enlistment Record, NARA.
- 255 *nem tért vissza Oklahomába, a feleségéhez, Opalhoz*: Richard Baughn, Report of Death, Adjutant General’s Office, War Department, Washington, DC, March 30, 1945, NARA. Az A században egy-egy haláleset gyakran napokkal a bekövetkezte után jelentettek, mert a századírnok és a szolgálatvezető-tiszthelyettes hátul, a kiszolgáló egységeknél tartózkodott, és időnként nehéz volt a harc közben módját ejteni a tájékoztatásuknak.
- 256 *Három Sherman haladt a Pershing nyomában*: A tulajdonképpeni esemény leírása az amerikai hadsereg 165. fényképész századának operatőrei által az 1945. március 6-án, a Kölnért vívott harcok közben filmen alapul, melyet a NARA gyűjteményében találtunk.
- 256 *a saját jobb szárnyát védendő*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, Journal & Log, március 6. NARA.
- 257 *délután gyakor távoli robbanás*: Bruns: *Panzerbrigade 106 Feldhernhalle*, 596.
- 257 *katedrális ikertornyai*: Ann Stringer: “Deserted Avenues Echo U.S. Advances in Cologne,” *The Times*. Shreveport, LA, 1945. március 6.
- 261 *egy fekete Opel P4-es*: Rainer Rudolph: “Katharina starb an St. Gereon,” *Kölner Stadt Anzeiger*. Cologne, Germany, 2007. július 30.
- 261 *a huszonhat éves Katharina Esser*: Adam Makos interjúja Marc Hieronimusszal, Katharina Esser unokaöccsével, 2013. március.
- 262 *négy lánytestvér közül harmadikként született*: Bryan Makos interjúja Helene Winskowskival, Katharina Esser unokahúgával, Franz Enggram tolmácsolásában, 2014. augusztus.
- 263 *bátorította a próbálkozást*: Rudolph: “Katharina starb an St. Gereon.”
- 263 *mindhárom testvére*: Bryan Makos interjúja Helene Winskowskival, Katharina Esser unokahúgával, Franz Enggram tolmácsolásában, 2014. augusztus.

- 263 „*Drágáim*”: Katharina Esser levele Karl and Gertrud Essernek, 1945. február 23.
- 270 *amelyet gyakran használt a német hadsereg*: Jean-Denis Lepage: *German Military Vehicles of World War II*. Jefferson, NC: 2007, 53; Reinhold Busch, szerk.: *Survivors of Stalingrad: Eyewitness Accounts from the Sixth Army, 1942–43*. London: Frontline Books, 2014, 4.
- 271 *Egy civil szemtanú később arról számolt be*: Frieda Taisakowski: “Statement Under Oath,” Köln, Németország, 1946. január 16.

17. A SZÖRNYETEG

- 273 *Két Sherman araszolt előre tétovázva*: A tulajdonképpeni esemény leírása az amerikai hadsereg 165. fényképész századának operatőrei által az 1945. március 6-án, a Kölnéért vívott harcok közben filmen alapul, melyet a NARA gyűjteményében találtunk.
- 274 *Miután az F század megszerzi a katedrális*: Clifford Miller levele Clarence Smoyernek, 2001. június 1.
- 274 *Az első Sherman megtorpant*: A tulajdonképpeni esemény leírása az amerikai hadsereg 165. fényképész századának operatőrei által az 1945. március 6-án, a Kölnéért vívott harcok közben filmen alapul, melyet a NARA gyűjteményében találtunk.
- 274 *huszonhat éves alhadnagy mélyen vallásos volt*: “Lt. Karl E. Kellner Reported Killed in Action on March 6”, *Sheboygan (WI) Press*, 1945. április 6.
- 274 *kiérdekelte, hogy a harctéren léptessék elő*: Clifford Miller levele Clarence Smoyernek, 2001. június 21.
- 274 *dóziertankot hívni*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, *Journal & Log*, 1945. március 6., NARA.
- 275 *„nagy jelentőségű harctéri esemény”*: Timothy Gay: *Assignment to Hell: The War Against Nazi Germany with Correspondents Walter Cronkite, Andy Rooney, A. J. Liebling, Homer Bigart, and Hal Boyle*. New York: NAL Caliber, 2012, xiv.
- 275 *nem volt éppen átlagos újságíró*: Andy Rooney: *My War*. New York: PublicAffairs, 2002, 126, 186, 212.
- 275 *Hotel Excelsior borospincéjének lerohanása*: Uo., 249.
- 275 *a lövedék rézsút csapódott be*: Dierk Lürbke: “Skirmish Panther vs. Sherman,” Tank Duel at the Cathedral, anicursor.com/colpicwar2.html (megtekintve 2017. szeptember 15-én).
- 275 *a harckocsi jobb oldali hernyótalpának elejét találta el*: Hans Krupp riportja, *Kölner Stadtanzeiger*, 1980. november 4.. Újraközölve: Hermann Rheindorf, szerk.: *1945 Kriegsende in Köln: Die komplette Fotoedition von*

- Hermann Rheindorf*. Rheinbach, Németország: Regionalia Verlag GmbH, 2014, 199.
- 276 *Rooney előreiramodott*: Rooney: *My War*, 251.
- 276 „*yéres-csontos kulimász*”: Al Newman: “Al Newman in Cologne: Madness, Death, Poison”, *Newsweek*, 1945. március 19.
- 276 „*Soha korábban nem voltam jelen*”: Rooney: *My War*, 250.
- 276 „*Nem tudom, hogyan jutottam ki*”: Mike Levin, Overseas News Agency, 1945. március 7.
- 276 „*valahol Németországban*”: “Lt. Karl E. Kellner Reported Killed in Action on March 6”, *Sheboygan (WI) Press*, 1945. április 6.
- 276 *Julian Patrick [...] holtan*: Patrick H Julian: “3rd Armored Division Memorial Group”, 36air-ad.com/names/serial/15056008 (megtekintve 2019. december 9.); “WWII: The Face of War,” Getty Images, gettyimages.com/detail/news-photo/view-of-dead-american-soldier-julian-patrick-from-kentucky-news-photo/50496163#view-of-dead-american-soldier-julian-patrick-from-kentucky-us-3rd-picture-id50496163 (megtekintve 2019. december 9.); Lürbke: “Skirmish Panther vs. Sherman”. Ugyancsak életét veszítette ebben a tankban a huszonkét éves Curtis Speer tizedes a Texas állambeli Fort Worthból.
- 277 *a páncélos a vasúti sínek alatti alagútból tüzelt*: Lürbke: “Skirmish Panther vs. Sherman”; Wilhelm Bartelborth levele dr. Siegfried Grasmann-nak, publikálva in Rheindorf: *1945 Kriegsende in Köln*, 160-61, 171, 175, 210; *March 1945–Duel at the Cathedral*, producer Hermann Rheindorf, Kölnprogramm, 2015, DVD.
- 277 *Bartelborth nem adta parancsba az embereinek*: Wilhelm Bartelborth levele dr. Siegfried Grasmann-nak, publikálva in Rheindorf: *1945 Kriegsende in Köln*, 160-61, 171, 175, 210; *March 1945–Duel at the Cathedral*.
- 279 „*Jim, menjünk oda, és nézzük meg*”: *Scenes of War: Combat Photographer Jim Bates*, producer Steve Antonuccio, Jim Bates, Ree Mobley és Dave Richkert, Pikes Peak Library District, 1994, vimeo.com/122653345 (megtekintve: 2019. december 9.).
- 280 *a propagandaplakátokkal teli*: A tulajdonképpeni esemény leírása az amerikai hadsereg 165. fényképész századának operatőrei által az 1945. március 6-án, a Kölnért vívott harcok közben filmen alapul, melyet a NARA gyűjteményében találtunk.
- 280 „*Készülj fel rá*”: *Scenes of War*.
- 280 *Bates és a legénység többi tagja*: James Bates: *A Photographer at War: First Day of Closing the Bulge*, kiadatlan memoár, 2.
- 281 *a hatvanöt katonai operatőrnek*: *Scenes of War*.
- 281 „*egy kilenc hónapja folyó vitát*”: Bates: *A Photographer at War*, 4.

- 282 *óráknak tűntek a percek*: Wilhelm Bartelborth levele dr. Siegfried Grasmann-nak, publikálva in Rheindorf, *1945 Kriegsende in Köln*, 160-61, 171, 175, 210; *March 1945—Duel at the Cathedral*.
- 282 *Bates látta, hogy a Párduc tornya felé fordul*: *Scenes of War*.
- 285 *kilóni egy Párducot oldalról*: “US Army 1944 Firing Test No. 2,” Wargaming, wargaming.info/1998/us-army-1944-firing-test-no2 (megtekintve: 2019. december 9.).
- 285 *11 kilós T33-as: Armor-Piercing Ammunition for Gun, 90 mm, M3*. Washington, DC: Office of the Chief of Ordnance, 1945, 8.
- 285 *472 cm hosszú ágyúcső: 90 mm Gun M3 Mounted in Combat Vehicles*. Washington, DC: War Department, 1944, 6.
- 286 *a villamos megereszkedetten lógó elektromos kábelei*: A tulajdonképpeni esemény leírása az amerikai hadsereg 165. fényképész századának operátorai által az 1945. március 6-án, a Kölnért vívott harcok közben filmen alapul, melyet a NARA gyűjteményében találtunk.
- 286 *Bartelborth látta a sötét, elmosódott körvonalú járművet*: Wilhelm Bartelborth levele dr. Siegfried Grasmann-nak, publikálva in Rheindorf, *1945 Kriegsende in Köln*, 160-61, 171, 175, 210; *March 1945—Duel at the Cathedral*.
- 286 *„Állj!” – ordította Bartelborth*: Hans Krupp riportja, *Kölner Stadtanzeiger*, 1980. november 4. Újraközölve in Rheindorf: *1945 Kriegsende in Köln*, 199.
- 287 *„élő fáklyaként”*: Uo.
- 290 *McVey a kamerán túlra nézett*: A tulajdonképpeni esemény leírása az amerikai hadsereg 165. fényképész századának operátorai által az 1945. március 6-án, a Kölnért vívott harcok közben filmen alapul, melyet a NARA gyűjteményében találtunk.
- 290 *az ottani „lakosoknak és a városoknak is lehet*: Bates: *A Photographer at War*, 5.
- 291 *15.10-kor adta le a jelentést.*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, *Journal & Log*, 1945. március 6., NARA.
- 293 *talált rá a [...] Párduc legénységére*: Mike Levin, Overseas News Agency, 1945. március 7.; Karel Margry: “The Battle for Cologne,” *After the Battle* (104): 1999; Hans Krupp riport, *Kölner Stadtanzeiger*, 1980. november 4. Újraközölve in Rheindorf, *1945 Kriegsende in Köln*, 199.
- 294 *a 326-osok*: Lt. Fred Hadsel: *The Roer to the Rhine, 26 February to 6 March, 1945: Enemy Order of Battle*, interview with M/Sgt. Angelo Cali (G-2), OB Team, 3rd Armored Division, Köln, Németország 1945. március 13., NARA.

18. A HÓDÍTÓK

- 296 *interjút készíteni Earley-vel a The Army Hournak*: Bill Stillman levele John Huffmannak, 1945. március 10.
- 296 *Párizsba indult, hogy előhívja*: Jim Bates levele Clarence Smoyernek, 1996. október 21.
- 296 „Egy szörnyeteg megölése”: Al Newman: “Al Newman in Cologne: Madness, Death, Poison,” *Newsweek*, 1945. március 19.
- 297 *Earley gépészként dolgozott*: Robert Earley, 1942 Enlistment Record, NARA.
- 298 *Bartelborth folytatta a tanítást*: Wilhelm Bartelborth levele Dr. Siegfried Grasmannak, publikálva in Hermann Rheindorf, szerk.: *1945 Kriegsende in Köln: Die komplette Fotoedition von Hermann Rheindorf*. Rheinbach, Németország: Regionalia Verlag GmbH, 2014, 160-61, 171, 175, 210; *March 1945–Duel at the Cathedral*, producer Hermann Rheindorf, Kölnprogramm, 2015, DVD.
- 298 „Kerekas koporsó”: James Bates: *A Photographer at War: The Battle of Cologne (Second Day)*, kiadatlan memoár, 5.
- 299 *egy palackokkal teli ládával*: Don Marsh és Steven Ossad: *Major General Maurice Rose: World War II's Greatest Forgotten Commander*. Lanham, MD: Taylor Trade, 2006, 292–93.
- 300 „A szóbeszéd vagy helytállónak vagy nevetségesnek találtatott”: Frank Woolner: *Spearhead in the West: The 3rd Armored Division in WWII*. Frankfurt, Németország: Kunst und Wervedruck, 1945; reprint kiadás Nashville: Battery Press, 1980, 130.
- 301 „a legközelebbi hadianyaggyűjtő ponton”: Lt. Colonel W. G. Barnwell: “Memo to All Units Combat Command A”, 3rd Armored Division, Köln, Németország, 1945. március 6., NARA.
- 302 „Amikor beszél nekik az ember”: Howard Katzander: “Allies Govern Germany”, *Yank* 3, no. 44, 1945. április 20.
- 302 *Az 1933-as választások során*: Dr. Werner Jung: *Cologne During National Socialism: A Short Guide Through the EL-DE House* (Köln: Hermann-Josef Emons Verlag, 2011), 87.
- 302 *kivégzett Kölnben embereket*: Carsten Dams és Michael Stolle: *The Gestapo: Power and Terror in the Third Reich*. Oxford, England: Oxford University Press, 2014, 34; Jung: *Cologne During National Socialism*, 40.
- 303 *a nagypapa borbélyműhelye*: Adam Makos interjúja Marion Pützel, Annemarie Berghoff lányával, Franz Engram tolmácsolásában, Németország, 2013. március és 2014. augusztus.
- 303 *1942 szeptemberében kezdődött a dolog, egy szóbeszéddel*: Anna Berghoff perének dokumentumai, “Sondergericht 1S Js 42/43: Anklageschrift,” Köln, Németország, 1943. április 13.; Anna Berghoff perének dokumentu-

- mai, "Sondergericht 1S Ms 13/43: Sitzungsbericht zu 39–266/43," Köln, Németország, 1943. december 2.
- 304 „álhír terjesztéséért”: Uo.
- 304 „Az állítása olyan benyomást kelthet”: Uo.
- 304 Köln zsidó lakosságának: Dr. Karola Fings: *Cologne During National Socialism: A Short Guide Through the EL-DE House*. Köln: Hermann-Josef Emons Verlag, 2011, 193–95, 246.
- 304 A Gestapo büntetései: Eric Johnson: "German Women and Nazi Justice: Their Role in the Process from Denunciation to Death", *Historical Social Research* 20, no. 1 (1995); Karel Margry: "The Battle for Cologne", *After the Battle* 104 (1999).
- 304 letartóztatták Annemarie anyját: Anna Berghoff perének dokumentumai, "Sondergericht 1S Js 42/43: Anklageschrift," Köln, Németország, 1943. április 13.; Anna Berghoff perének dokumentumai, "Sondergericht 1S Ms 13/43: Sitzungsbericht zu 39–266/43," Köln, Németország, 1943. december 2.
- 305 A büntetés 65 dolláros bírság volt: Joseph Balkoski: *The Last Roll Call: The 29th Infantry Division Victorious, 1945* (Mechanicsburg, PA: Stackpole, 2015), 19.
- 308 A portré nem volt hízelgő: Clarence ábrázolásának leírása az 1945 márciusában Kölnben készített rajz szemrevételezésén alapul. A rajz, amelyet Clarence a szerzőnek ajándékozott, a szerző gyűjteményének becses darabja.
- 308 Tifusz kezdett terjedni: Katzander: "Allies Govern Germany."
- 308 „valamennyi civil potenciálisan hordozza”: Lt. Colonel W. G. Barnwell, "Memo to All Units Combat Command A," 3rd Armored Division, Köln, Németország, 1945. március 7., NARA.
- 309 „A félelem a légierőtől”: Sidney Olson: "Underground Cologne," *Life*, 1945. március 19.
- 310 ősz hajú nő vette fel: Robert Makos interjúja Jim Millerrel, Chuck Miller fiával, 2017. október.
- 311 „A nácik tankjai felülmúlják a mieinket”: Ann Stringer: "Nazi Tanks Excel Ours, Troops Say," *Washington Post*, 1945. március 8.
- 311 Rose kiállt a harcokszíói mellett: Marsh és Ossad: *Maurice Rose*, 378.
- 311 „Az amerikai tankok egy fabatkát sem érnek”: Ann Stringer: "American Tanks Not Worth Drop of Water, Crews Say," *The Pittsburgh Press*, 1945. március 7.
- 311 „Az Egyesült Államok tankjai hasznavehetetlenek ütközetben”: Ann Stringer: "U.S. Tanks No Good in Battle, Say Crewmen After Losing Half of M-4 Machines," *Salt Lake Telegram*, March 7, 1945.

- 311 „Az amerikai tankok nem jók”: Ann Stringer: “American Tanks No Good, Assert Troops in Reich,” *San Bernardino Daily Sun*, 1945. március 8.
- 312 „egyik legerősebb fegyvere”: Stringer: “Nazi Tanks Excel Ours, Troops Say.”
- 312 *Hattie félretette az újságkivágást*: Ann Stringer újságból kivágott cikke azóta is felbecsülhetetlen értékű ereklyéje a Miller családnak.

19. A KITÖRÉS

- 313 *más katonák úsztak*: Frank Woolner: *Spearhead in the West: The 3rd Armored Division in WWII*. Frankfurt, Germany: Kunst and Wervedruck, 1945; reprint kiadás Nashville: Battery Press, 1980, 131.
- 314 „a harcokszívók és a gyalogosok többsége”: Uo., 130.
- 318 *Tavaszi zápor volt*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. március 31., NARA.
- 318 *Altenkirchen közelében egy földúton*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. március, NARA.
- 318 „Ez volt a nagy előretörés kezdete”: Woolner: *Spearhead in the West*, 131.
- 319 *bevehetetlen lett volna*: Uo., 137.
- 320 *Délre a menetoszlop*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, Journal & Log, 1945. március 26., NARA.
- 321 *DeRiggi állt*: Egy másik beszámoló tévesen azt állítja, hogy DeRiggi a tankon kívül kémlelődött egy orvlövész után, amikor eltalálták, míg Clarence visszaemlékezését alátámasztják az akció utáni feljegyzések, melyek szerint öt harcokszívó sebesült meg egy 20 mm-es ágyúkkal végrehajtott rajtaütésben; az utóbbiakban orvlövészekről nem esik szó.
- 321 *Mindegyik teherautóplatón egy-egy Flak 38-as ágyút*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. március, NARA.
- 322 *A töltő leroskadt a torony padlójára*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. március 28., NARA.
- 322 *A sebesült lábát szorongatva*: A-Company, 36th Armored Infantry Regiment, Morning Reports, 1945. március 27-29., NARA.
- 323 *Gránátzilánk hasított lyukat*: Philip DeRiggi: “My Brother John S. DeRiggi,” 3rd AD Soldiers’ Memoirs, [3ad.com/history/wwll/memoirs.pages/deriggi.htm](http://3ad.com/history/wwll/memoirs/pages/deriggi.htm) (megtekintve: 2019. december 9.).
- 324 *Öt harcokszívó szenvedett fejsérülést*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. március 28., NARA.
- 324 *tíz gyalogos sebesült meg*: A-Company, 36th Armored Infantry Regiment, Morning Reports, 1945. március 27-29., NARA.

20. AZ AMERIKAI BLITZ

- 328 *Marburgtól északra, Németországban*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. március, NARA.
- 328 „Úgy nézett ki ez a felvonulás”: Frank Woolner: *Spearhead in the West: The 3rd Armored Division in WWII*. Frankfurt, Németország: Kunst und Wervedruck, 1945; reprint kiadás Nashville: Battery Press, 1980, 138.
- 328 *csúszóssá tette a nemrégiben hullott eső*: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. április 1., NARA.
- 329 *Az ismerős táj*: John Thompson: “Tribune Man’s Eyewitness Story of Armored Force’s Dash in Reich”, *Chicago Daily Tribune*, 1945. március 31.
- 329 *kedvéért átadta a vezető pozíciót*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. március, NARA.
- 329 „Németország szívének” *megcélzásával*: Don Marsh és Steven Ossad: *Major General Maurice Rose: World War II’s Greatest Forgotten Commander*. Lanham, MD: Taylor Trade, 2006, 303.
- 329 *Németország szívének 80 százalékát*: Rick Atkinson: *The Guns at Last Light: The War in Western Europe, 1944–1945*. New York: Henry Holt, 2013, 223.
- 330 *a Lándzsahegy hadosztály kilencven fokos fordulattal*: Thomas Henry: “Masters of Slash and Surprise; 3rd Armored Division,” *Saturday Evening Post*, 1946. október 19.
- 330 *a 2., a Guruló Pokol*: Donald Houston: *Hell on Wheels: The 2nd Armored Division*. Novato, CA: Presidio, 1977, 403.
- 330 „*acélfalat vonjanak a hatalmas ruhri iparvidék köré*”: Woolner: *Spearhead in the West*, 142.
- 330 *százhatvan kilométerrel odébb*: Uo., 244.
- 330 „*Németország szívének mosnak be egyet*”: Uo., 131.
- 330 *négy párhuzamos útvonalra*: Uo., 244.
- 330 „*Egy láda skót whisky*”: John Thompson: “Tribune Man’s Eyewitness Story of Armored Force’s Dash in Reich,” *Chicago Daily Tribune*, 1945. március 31.
- 331 „*Johmy boy*” *életben maradt*: Philip DeRiggi: “My Brother John S. DeRiggi,” 3rd AD Soldiers’ Memoirs, 3ad.com/history/wwll/memoirs/pages/deriggi.htm (megtekintve 2017. szeptember 2-án).
- 332 *később megkapta a Bronz Csillagot*: James Bates: *A Photographer at War: Award of the Bronze Star Medal to Tec 4 James L. Bates*, kiadatlan memoár.
- 332 *Earley is kapott egyet*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, Journal & Log, “Annex B: Awards,” NARA.

- 333 *Egy égő jármű*: Ken Zumwalt: *The Stars and Stripes: World War II and the Early Years*. Austin: Eakin Press, 1989, 42.
- 335 „németek vannak a közelben”: Marsh és Ossad: *Maurice Rose*, 321.
- 336 *A Pershing szűk egy kilométert tudott megtenni*: Richard Hunnicutt: *Pershing: A History of the Medium Tank T20 Series*. Brattleboro, VT: Echo Point Books & Media, 2015, 217.
- 336 *a Sherman nagyjából másfelet*: “Sherman I & IC (Typical for II) Outline”, War Office Records 194/132, March 14, 1945, National Archives (UK); Steven Zaloga: *Panther vs. Sherman: Battle of the Bulge 1944*. New York: Osprey, 2008, 19.
- 336 *több mint háromezer kilométert*: Michael Haskew: *M4 Sherman Tanks: The Illustrated History of America’s Most Iconic Fighting Vehicles*. Minneapolis: Voyageur Press, 2016, 66.
- 336 „Tüskésre nyírt”: John Irwin: *Another River, Another Town: A Teenage Tank Gunner Comes of Age in Combat–1945*. New York: Random House, 2002, 45.
- 337 *A hadosztályát kevés választotta el*: Woolner: *Spearhead in the West*, 142.
- 337 „A sikágokat és völgyeket”: John Thompson: “Tribune Man’s Eyewitness Story of Armored Force’s Dash in Reich,” *Chicago Daily Tribune*, 1945. március 31.
- 337 *lefejezték mindkettejüket*: Uo.
- 338 *a konvoj megállt*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, Journal & Log, 1945. március 29., NARA.
- 339 „rákapott a térdelésre”: Irwin: *Another River*, 41.
- 339 „a legnagyobb előrenyomulást hajtották végre”: Woolner: *Spearhead in the West*, 142.
- 339 *164 kilométert jelzett a távolságmérő*: Marsh és Ossad: *Maurice Rose*, 2.
- 339 *a másíknál 100-at*: Thompson: “Tribune Man’s Eyewitness Story of Armored Force’s Dash in Reich.”
- 339 *az E század harcokszíói pedig 145 kilométert tettek meg*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. március, NARA.
- 339 *a Lándzsahegy hadosztály nagyobb távolságot tett meg*: Thompson: “Tribune Man’s Eyewitness Story of Armored Force’s Dash in Reich.”
- 340 *a hadosztály új M24 Chaffe-jeinek*: Lt. Fred Hadsel and T/3 William Henderson: *The Roer to the Rhine, 26 February to 6 March, 1945: 83rd Recon Battalion*, Interview with Capt. Joe Robertson (S-2), Lt. Russell Bonaguide (S-3), 2nd Lt. Stephen Nicholosen Jr. (Public Relations Officer), Worringen, Németország, 1945. március 15., NARA.
- 341 *Paderborntól tizenhárom kilométerre délre*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. március, NARA.
- 342 *SS-katonák tüzeltek*: Uo.

- 342 *Paderborn a „hazai kikötő” volt*: Kurt Kramer, 3./schwere Panzer-Abteilung 507, recollections, kiadva in Helmut Schneider, szerk., *The Combat History of Schwere Panzer Abteilung 507*. Winnipeg: J. J. Fedorowicz, 2003, 134.
- 342 *Minden német harckocsizó ott töltötte*: Gustav Schaefer 1944 augusztusában kéthetes kiképzésben részesült Paderbornban a Párduccal kapcsolatos tudnivalókat illetően.
- 342 *az SS Panzerbrigade Westfalent*: Derek Zumbro: *Battle for the Ruhr: The German Army’s Final Defeat in the West*. Lawrence, KS: University Press of Kansas, 2006, 225-26.

21. AZ ELÁRVULTAK

- 344 *a böldekeni erdő sötétjében*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. március, NARA.
- 344 *megtiltották, hogy előremenjen segíteni*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, Journal & Log, 1945. március 31., NARA.
- 345 *hogyan az erdőben verjenek táborát északára*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. március, NARA.
- 345 *tíz német harckocsi ontotta rájuk a tüzesőt*: Wolf Koltermann, Commander 3./schwere Panzer-Abteilung 507, recollections, kiadva in Helmut Schneider, szerk., *The Combat History of Schwere Panzer Abteilung 507* (Winnipeg: J. J. Fedorowicz, 2003), 128-31.
- 345 *SS-gyalogság kézfegyvereinek torkolattüzei*: Don Marsh és Steven Ossad: *Major General Maurice Rose: World War II’s Greatest Forgotten Commander*. Lanham, MD: Taylor Trade, 2006, 24.
- 346 *A tábornok egy Thompson géppisztolyt szorongatott*: Uo., 25.
- 346 *néhány Sherman menekült el*: Lt. Fred Hadsel: *Remagen Bridgehead to Mulde River, 25 March—25 April 1945: Task Force Welborn, Combat Command “B,”* interview with Col. John Welborn, CO, 33rd Armored Regiment, 3rd Armored Division, Sondershausen, Germany, 1945. május 1., NARA.
- 346 *megengedhette magának, hogy módszeres legyen*: Uo.
- 346 *olyan volt a dolog, mint „magaslesről vadászni”*: Kurt Kramer, 3./schwere Panzer-Abteilung 507, visszaemlékezés, kiadva in Schneider: *The Combat History of Schwere Panzer Abteilung 507*, 133.
- 346 *A német tankok végigszorították a menetoszlopot*: Koltermann, Commander 3./schwere Panzer-Abteilung 507, visszaemlékezés, kiadva in Schneider: *The Combat History of Schwere Panzer Abteilung 507*, 130.

- 346 „*kísérteties fáklyák*”: Fritz Schreiber, 3./schwere Panzer-Abteilung 507, visszaemlékezés, kiadva in Schneider: *The Combat History of Schwere Panzer Abteilung 507*, 133.
- 347 *Egy amerikai gyalogos .50-es kaliberű géppuskával tüzelt*: Francis Grow és Alfred Summers: *A History of the 143rd Armored Signal Company, 1941–1945*, 3rd Armored Division, Summer 1945, University of Illinois Collection, 98.
- 347 *Rose kétségbeesetten igyekezett megmenteni a helyzetet*: Marsh és Ossad: *Maurice Rose*, 8.
- 347 „*a fejünk fölé*”: Uo., 34.
- 347 *Smith – mondta Rose*: Uo., 33.
- 347 *egyik dzsipje felrobbant*: Uo., 35.
- 348 *egy gránát egy fát döntött az útra*: Lt. Fred Hadsel: *Remagen Bridgehead to Mulde River, 25 March–25 April 1945: Task Force Welborn, Combat Command “B,”* interview with Capt. J. Fred Gehman (S-3), 1st Battalion, 33rd Armored Regiment, 3rd Armored Division, Bad Frankenhausen, Németország, 1945. április 30., NARA.
- 348 *zöld gabonakévékkel álcázott ellenséges tankok vágnak át a mezőn V alakzatban*: Uo..
- 348 „*Most vagyunk pokoli szorult helyzetben*”: Marsh és Ossad: *Maurice Rose*, 35.
- 348 *Német hangok ordítottak*: Hadseé interjúja Gehmannal.
- 348 *a hamborni várban [...] talált menedéket*: Hadsel interjúja Welbornnal.
- 348 *Rose és az emberei a járműveikhez rohantak*: Marsh és Ossad: *Maurice Rose*, 36.
- 349 „*Nagy Hatos, jelentkezzen Nagy Hatos!*” Uo., 32.
- 349 *Másnap, reggel nyolc körül.*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, Journal & Log, 1945. március 31., NARA.
- 349 *Az E század végre engedélyt kapott*: Uo.
- 349 *Nem kevesebb mint harminchét*: 391st Armored Field Artillery Battalion, After Action Report, 1945. március, NARA.
- 350 *Golyók tépázta félhernyók*: 33rd Armored Regiment, After Action Report, 1945. március, NARA.
- 350 *Kilenc Sherman. Huszonegy félhernyó*: 391st Armored Field Artillery Battalion, After Action Report, 1945. március, NARA.
- 350 *Egy Stuart*: 33rd Armored Regiment, After Action Report, 1945. március, NARA.
- 350 *Néhány dzsip és teherautó*: 391st Armored Field Artillery Battalion, After Action Report, 1945. március, NARA.

- 350 *hátról kapjon telitalálatot*: Kramer, 3./schwere Panzer-Abteilung 507, visszaemlékezés, kiadva in Schneider, *The Combat History of Schwere Panzer Abteilung 507*, 133.
- 350 „sült sonka”: Clarence Smoyer használta a „sült sonka” hasonlatot az általa látott halott harckocsizó leírására.
- 351 *egy elhagyott Pershing hevert*: Col. Frederick Brown, April 1, 1945 Sworn Affidavit, War Crimes, Judge Advocate General’s Office, War Department, Washington, DC, NARA. Ezt a tankot valószínűleg gyorsan megjavították, és ismét bevetették, mivel a hadszíntéren lévő mind a húsz Pershinget nyilvántartó naplók egyikében sem esik szó a kilövéséről.
- 351 *Két század gyalogos*: Lt. Fred Hadsel: *Remagen Bridgehead to Mulde River, 25 March–25 April 1945: Task Force X, Combat Command “A,”* Interview with Maj. Ben Rushing (S-2), Task Force X, 3rd Armored Division, Műcheln, Németország, 1945. május 4., NARA; 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, Journal & Log, 1945. március 31., NARA.
- 351 *Az ellenséges tankok felökleltek*: Koltermann, Commander 3./schwere Panzer-Abteilung 507, visszaemlékezés, kiadva in Schneider, *The Combat History of Schwere Panzer Abteilung 507*, 131.
- 351 *Egy német tank telibe kapta egy dzsip motorházatetőjét*: Walter May, 36th Armored Infantry Regiment, visszaemlékezés, kiadva in Haynes Dugan et al.: *Third Armored Division: Spearhead in the West*, 2. kiad., Paducah, KY: Turner, 2001, 93.
- 351 *Az egyik félhernyó hátuljában*: Uo.
- 352 *A 33. ezred parancsnoki századából két őrmester*: Marsh és Ossad: *Maurice Rose*, 321.
- 352 „Ez Jack egyik új tankja”: Ralph Greene: “The Triumph and Tragedy of Major General Maurice Rose,” *Armor*, 1991. március-április.
- 353 „A kurva mindenit! Ez egy Tigris!”: Uo.
- 353 „No verstep”, ismételte Rose: Uo.
- 353 *Rose sofőrije felvetette*: Marsh és Ossad: *Maurice Rose*, 333.
- 353 *A szemtanúk arról számoltak be*: Uo., 341, 343.
- 354 *tizennégy, golyó ütötte sebbel*: Uo., 343.
- 354 *a német fenegyerek életét veszítette*: A Welborn-mészárlásban résztvevő német tankparancsnokok több mint hetven évig titokban tartották a Rose tábornokot megölő bajtársuk kilétét. A szerző és munkatársai Németországba utaztak, hogy feltárják a rejtélyt, ahol közölték velünk az elkövető kilétét, azzal a feltétellel, hogy ebben a könyvben csupán az indítékait közöljük, a nevét nem. A szerző tiszteletben tartja ezt a kívánságot.
- 354 *ebbe burkolta a holttestet*: Greene: “The Triumph and Tragedy.”
- 354 „ahogy egy egyszerű harckocsizó gyászolja a halott bajtársát”: Frank Woolner: *Spearhead in the West: The 3rd Armored Division in WWII*.

- Frankfurt, Németország: Kunst und Wervedruck, 1945; reprint kiadás Nashville: Battery Press, 1980, 3.
- 355 „Úgy éreztük, hogy egy volt közülünk.”: Robert Riensche, 143rd Armored Signal Corps, visszaemlékezés in *Rolling Thunder–The True Story of the 3rd Armored Division*, produced by A & E Entertainment, 2002, DVD.
- 355 *Tizenhárman haltak meg*: F-Company, 36th Armored Infantry Regiment, Morning Reports, 1945. április 2-9., NARA; F-Company, 33rd Armored Regiment, Morning Report, 1945. április 4., NARA; I-Company, 33rd Armored Regiment, Morning Reports, 1945. április 1-10., NARA.
- 357 „Ennek a dolognak már majdnem vége”: W. C. Heinz: *When We Were One: Stories of World War II*. Cambridge, MA: Da Capo Press, 2002, 154-55.

22.CSALÁD

- 360 *Sötét felhők lebegtek alacsonyan*: “OPFLASH NO. 1-Y46: 386th Fighter Squadron, 365th Fighter Group”, 1945. április 1., Air Force Historical Research Agency, Maxwell AFB, Alabama.
- 361 *Öt nappal korábban a RAF*: Derek Zumbro: *Battle for the Ruhr: The German Army's Final Defeat in the West*. Lawrence, KS: University Press of Kansas, 2006, 208, 214.
- 362 *Rés húzódtott az E század és a sorban szomszédos harccsoport között*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. április, NARA.
- 362 *Az F század helyett négy M36-os*: 703rd Tank Destroyer Battalion, After Action Report, April 1945, NARA; 703rd Tank Destroyer Battalion, “Tank Destroyer M36,” 1944. október 27., NARA.
- 362 *25 tankot állítottak hadrendbe*: Wolfgang Schneider: *Tigers in Combat II*. Mechanicsburg, PA: Stackpole, 2005, 339.
- 362 *mintegy 200 működőképes tankkal és páncélozott járművel rendelkezett*: Steven Zaloga: *Downfall 1945: The Fall of Hitler's Third Reich*. New York: Osprey, 2016, 22, 39.
- 362 *Az A század gyalogosai a tankokhoz léptek*: “E Company Hits Paderborn,” *Oriole News* (32nd Armored Regiment), 1945. július 18.
- 363 *üres volt a helyük*: Lt. Fred Hadsel: *Remagen Bridgehead to Mulde River 25 March—25 April 1945: Task Force X, Combat Command “A,”* Interview with Maj. Ben Rushing (S-2), Task Force X, 3rd Armored Division, Műcheln, Németország, 1945. május 4., NARA.
- 365 *a karórája 6.30-at mutatott*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. április, NARA.
- 366 *Paderborn köldökzsinórt jelentett*: Frank Woolner: *Spearhead in the West: The 3rd Armored Division in WWII*. Frankfurt, Germany: Kunst and

- Wervedruck, 1945; reprinted Nashville: Battery Press, 1980, 246; Steven Zaloga: *Remagen 1945: Endgame Against the Third Reich*. New York: Osprey, 2006, 84–85; John Thompson: “Tribune Writer Tells of Fight for Paderborn,” *Chicago Tribune*, 1945. április 1.
- 366 „a történelem utolsó nagyszabású bekerítő hadműveleté”-nek: Don Marsh és Steven Ossad: *Major General Maurice Rose: World War II's Greatest Forgotten Commander*. Lanham, MD: Taylor Trade, 2006, 5.
- 367 *ellenséges katonák bukkantak elő Panzerfaustokkal*: “E Company Hits Paderborn”, *Oriole News* (32nd Armored Regiment), 1945. július 18.
- 367 *halálos fejsebbel*: Az első Panterfaust Wilborn Bellflower, a 2/2-es raj bátor géppuskását ölte meg, a harmadik pedig a raj másik tagját, Ted Birdöt. Malcolm Marsh Jr.: *Reflections of a World War II Infantryman*. Magánkiadás, 2001, 98.
- 367 *dugóhúzó módjára pörögni kezdett*: Uo.
- 368 *tucatnyi lángoló vörös gömb*: Zumbro: *Battle for the Ruhr*, 225-26, 237; Woolner: *Spearhead in the West*, 145.
- 368 *lerepítve a hátuljáról az egyik gyalogost*: A gyalogos, akivel a találat végzett, a Texas állambeli Walter Franklin volt, a 3. szakasz géppuskás rajából. Marsh: *Reflections*, 99; “Walter Franklin,” 3rd Armored Division Memorial Group, 36air-ad.com/names/serial/14008296 (megtekintve: 2019. december 9.).
- 368 *a biztonságtól néhány lépésnyire találta el*: A 2. szakasz híradója, Paul „Packy” Rowley később belehalt a sebesüléseibe. Buck Marsh szerint „Packy idősebb srác volt, korábban bokszolt, és vendéglősködött Johnstownban, New York államban.” Marsh: *Reflections*, 99.
- 370 *legénység visszafordult, miután az ügyük elakadt*: “E Company Hits Paderborn,” *Oriole News* (32nd Armored Regiment), 1945. július 18.
- 370 *Újabb Sherman állt le*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. április, NARA.
- 370 *tankelhárítók szakaszparancsnoka rádión keresztül figyelmeztetett*: Uo.; 703rd Tank Destroyer Battalion, After Action Report, 1945. április, NARA.
- 370 *összesen hetven lövést*: 703rd Tank Destroyer Battalion, After Action Report, 1945. április, NARA.
- 371 *A kiképzőiskola tisztjei voltak*: Wilhelm Tieke: *SS Panzer Brigade “Westfalen”*. Winnipeg: J. J. Fedorowicz, 2003, 13.
- 371 *mintha „vizes konyharuha”*: Marsh: *Reflections*, 100.
- 372 *lövészgödröket ástott a házak elülső udvarán*: Zumbro: *Battle for the Ruhr*, 173.

23. GYERTEK ELŐ, ÉS HARCOLJATOK!

- 376 *megtisztították a szomszédos házakat*: Lt. Fred Hadsel: *Remagen Bridgehead to Mulde River, 25 March–25 April 1945: Task Force X, Combat Command “A,”* Interview with Maj. Ben Rushing (S-2), Task Force X, 3rd Armored Division, Múcheln, Németország, 1945. május 4., NARA; 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. április, NARA.
- 376 *Különös volt a csend*: “E Company Hits Paderborn,” *Oriole News* (32nd Armored Regiment), 1945. július 18.
- 377 *Egyetlen másik egység sem érte el a várost*: Lt. Fred Hadsel: *Remagen Bridgehead to Mulde River, 25 March–25 April 1945: Task Force Welborn, Combat Command “B,”* interview with Capt. J. Fred Gehman (S-3), 1st Battalion, 33rd Armored Regiment, 3rd Armored Division, Bad Frankenhausen, Németország 1945. április 30., NARA; Lt. Fred Hadsel: *Remagen Bridgehead to Mulde River, 25 March–25 April 1945: Task Force Lovelady, Combat Command “B,”* Interview with W.O. A. J. Palfey, Németország 1945. április 27., NARA.
- 379 *az SS rúnabetűs alakulatjelzését viselték*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. április, NARA.
- 381 *Nyolc P-47-es*: “OPSUM 297 for the Period from 1100–1600 Hours, Part III: IX TAC,” 1945. április 1., Air Force Historical Research Agency, Maxwell AFB, Alabama.
- 381 *A hadosztály három harccsoportot vetett be*: Hadsel interjúja Gehmannal; Hadsel interjúja Palfeyval.
- 383 *Danforth eltalálta ugyan*: “E Company Hits Paderborn.”
- 383 *„tüzelő acélóriások visszavonulásokkal váltakozó összecsapása”*: Derek Zumbro: *Battle for the Ruhr: The German Army’s Final Defeat in the West*. Lawrence, KS: University Press of Kansas, 2006, 237-38.
- 383 *„Legalább két ellenséges tank van itt”*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, Journal & Log, 1945. április 1., NARA.
- 385 *Ketten talán éppen képesek lesznek állni a sarat*: “E Company Hits Paderborn.”
- 390 *hívta a parancsnoki központját*: Wilhelm Tieke: *SS Panzer Brigade “Westfalen”*. Winnipeg: J. J. Fedorowicz, 2003, 31.

24. AZ ÓRIÁS

- 391 *kezdték „darabokra lőni” az épületet*: “E Company Hits Paderborn,” *Oriole News* (32nd Armored Regiment), 1945. július 18.
- 395 *Valaki gyakorlatilag mögöttük van*: Uo.

- 398 *másodpercenként 845 és fél méteres: Armor-Piercing Ammunition for Gun, 90 mm, M3* (Washington, DC: Office of the Chief of Ordnance, 1945), 6–8.
- 400 *Villák a Pershing mellé lavíroztak: “E Company Hits Paderborn.”*
- 400 *Végül megérkezett a felmentés: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, After Action Report, 1945. április, NARA.*
- 401 *„Viszolyogtató volt nézni”*: Nigel Cawthorne: *Reaping the Whirlwind: The German and Japanese Experience of World War II.* Cincinnati: David & Charles, 2007, 123.
- 402 *Huszonnyolc évesen ölték meg: E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Report, 1945. április 8., NARA.*
- 402 *„Áldozatul esett”*: “Lt. William Boom Killed as Yanks Fight in Germany,” *San Bernardino County Sun*, 1945. április 24.
- 403 *álcázásképpen növényrészekkel takarták*: Malcolm Marsh Jr.: *Reflections of a World War II Infantryman.* Self-published, 2001, 103.
- 403 *aznap délelőtt egyetlen repülőgép sem támadott*: “Air Summary of Operations: Ninth Air Force,” 1945. április 1., Air Force Historical Research Agency, Maxwell AFB, Alabama; “OPSUM 297 for the Period from Sunrise to 1100 Hours, Part II: IX TAC,” 1945. április 1., Air Force Historical Research Agency, Maxwell AFB, Alabama; “OPSUM 297 for the Period from 1100–1600 Hours, Part III: IX TAC,” 1945. április 1., Air Force Historical Research Agency, Maxwell AFB, Alabama; “OPSUM 297 for the Period from 1600 Hours to Sunset, Part IV: IX TAC,” 1945. április 1., Air Force Historical Research Agency, Maxwell AFB, Alabama.
- 404 *Az A század tizenhét embert veszített*: A-Company, 36th Armored Infantry Regiment, Morning Reports, 1945. április 3-7, NARA.
- 404 *az E század tizenötöt*: Sherman Albert őrmester, Nestor Flores Jr. tizedes, George Shafer közlegény és Henry Kulik őrvezető estek el aznap. E-Company, 32nd Armored Regiment, Morning Reports, 1945. április 3-7., NARA.
- 404 *rozsdásodó Shermanok heverték*: Adam Makos interjúja Dieter Jähn tankparancsnokkal (Panzer-Abteilung 507) Franz Enggram tolmácsolásában, Németország, 2014. augusztus.
- 406 *„Oberfeldwebel Böving”*: Wolfgang Schneider: *Tigers in Combat I.* Mechanicsburg, PA: Stackpole, 2004, 48.
- 406 *Az ellenség utóvédharcot folytatott*: Steven Zaloga: *Remagen 1945: Endgame Against the Third Reich.* New York: Osprey, 2006, 84-85.
- 407 *„Ländsahegy hadosztály az Erömühöz”*: Lt. Fred Hadsel: *Remagen Bridgehead to Mulde River, 25 March–25 April 1945*, interview with Capt. F. F. Flegal (S-3 Air), 1st Battalion, 32nd Armored Regiment, 3rd Armored Division, Bernstedt, Németország, 1945. május 3., NARA; Frank Woolner:

- Spearhead in the West: The 3rd Armored Division in WWII*. Frankfurt, Németország: Kunst und Wervedruck, 1945; reprint kiadás Nashville: Battery Press, 1980, 145.
- 407 *Több mint 325 000 német katona*: Derek Zumbro: *Battle for the Ruhr: The German Army's Final Defeat in the West*. Lawrence, KS: University Press of Kansas, 2006, 260.
- 407 *április 9-én jelent meg a hír*: James Long: "Last Railway Outlet Cut by Allied Armies", *Denton (TX) Record-Chronicle*, 1945. április 9.; Woolner: *Spearhead in the West*, 145.
- 407 *felszabadította a Dora-Nordhausen-i koncentrációs tábor*: 33rd Armored Regiment, After Action Report, 1945. április, NARA.
- 407 *köztük az Auschwitzból odaszállított zsidó rabokat*: Monique Laney: *German Rocketeers in the Heart of Dixie: Making Sense of the Nazi Past During the Civil Rights Era*. New Haven: Yale University Press, 2015, 148.
- 407 *a közeli Sangerhausen rézbányái*: 2nd Battalion, 32nd Armored Regiment, *Journal & Log*, 1945. április 13., NARA.
- 407 *„nagyon húzós ár”*: Steven Zaloga: *Downfall 1945: The Fall of Hitler's Third Reich*. New York: Osprey, 2016, 34.

25. HAZATÉRÉS

- 410 *egykor P-47-es századok támaszpontjául szolgáló*: Ian Gardner: *No Victory in Valhalla: The Untold Story of Third Battalion, 506 Parachute Infantry Regiment from Bastogne to Berchtesgaden*. New York: Osprey, 2014, 35.
- 411 *több mint egymillió harcoló katonába került*: Steven Zaloga: *Downfall 1945: The Fall of Hitler's Third Reich*. New York: Osprey, 2016, 89.
- 411 *egymillió soha nem tért haza*: Erich Maschke: *Zur Geschichte der deutschen Kriegsgefangenen des Zweiten Weltkrieges*. Bielefeld, Germany: E. und W. Giesecking, 1967, 207, 224.
- 412 *a társadalom degeneráltjait fogva tartó börtönök*: Nikolaus Wachsmann: *KL: A History of the Nazi Concentration Camps*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2015, 73.

26. AZ UTOLSÓ CSATA

- 418 *rövidnadrágot, hajós cipőt és egy jókora napszemüveget*: A szerző leírása a Clarence-től kapott fényképen alapul, amelyen Clarence és Melba látható biciklizés közben, az első floridai szezonjuk során.
- 425 *befejezte a tanulmányait a Yale-en*: "Obituary Record of Graduates of the Undergraduate Schools Deceased During the Year 1950–1951", *Bulletin of Yale University* 48, no. 1 (1952. január 1.); "Mason Salisbury's Services Are Held," *Scarsdale (NY) Inquirer*, 1950. december 1.

- 425 „Salisbury tábornok azt mondta, a háború óta”: “Mason Salisbury’s Services Are Held.”
- 445 *Annemarie később feleségül ment*: Adam Makos interjúja Marion Pützcel, Annemarie Berghoff lányával, Franz Engram tolmácsolásában, Németország, 2013. március és 2014. augusztus.

UTÓSZÓ

- 449 *William „Woody” McVey egy autójavító műhelyben dolgozott*: “William D. (Dud) McVey,” *Jackson (MI) Citizen Patriot*, 1985. január 18.
- 449 *arcsérülései meggyógyult az egy év alatt*: Philip DeRiggs, “My Brother John S. DeRiggs,” 3rd AD Soldiers’ Memoirs, 3ad.com/history/wwll/memoirs/pages/deriggsi.htm (megtekintve: 2019. december 9.).
- 449 *Bob Earley megszerezte álmai farmját*: “Robert M. Earley,” *Chatfield (MN) News*, 1979. október 18.